

Bakara Sûresi 102. Ayetinin Farklı Çeviri ve Yorumları Üzerine

On Different Translations and Comments of 102th Verse of Surah Al-Baqarah (The Heifer)

• Şükrü AYDIN^a

^aBatman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tefsir ABD,
Batman, TÜRKİYE

Received: 20.09.2019
Received in revised form: 24.03.2020
Accepted: 27.04.2020
Available online: 20.08.2020

Correspondence:
Şükrü AYDIN
Batman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tefsir ABD, Batman,
TÜRKİYE/TURKEY
sukruaydin@gmail.com

ÖZ Bazı Kur'an ayetlerini metin dışı bağlamlarını dikkate almadan okumak sağlıklı ve doğru bir anlamaya götürmeyebilir. Kur'an'ı anlamada ve yorumlamada daha isabetli sonuçlar elde etmek için ayetin metni ile birlikte nüzul sebebi, nüzul ortamı, hitap edilen kitle, tarihî şartlar gibi metin dışı bağlamları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu makalenin konusu olan ve tarihî, sosyal, kültürel vb. birçok bağlama sahip bulunan Bakara 102. ayeti bütün bunların gerekliliğini gösteren en somut örneklerden biri sayılır. Bunları göz önünde bulundurmadan yapılan okumaların doğru ve sağlıklı bir sonuca götürmediği, söz konusu ayet ile ilgili olarak yapılmış olan çok sayıda çeviri ve tefsirlerin incelenmesi durumunda da görülebilir. Bu makalede gerek çevirisinde gerekse tefsirinde bir hayli ihtilafın görüldüğü, farklı yaklaşım ve yorumların söz konusu olduğu Bakara 102. ayeti incelenmiş olup, söz konusu ayetle ilgili olarak zihinde oluşacak olan bazı sorulara tatmin edici cevap özelliği taşıyan daha özgün bazı yaklaşım ve yorumlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca sonuç bölümünde, ayetin daha doğru ve sağlıklı anlaşılmasını amaçlayan alternatif bir çevirisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bakara 102; tefsir; meâl; Hârût-Mârût; sihir

ABSTRACT That reading some Qur'anic verses without considering their extra-text contexts may not lead to a healthy and accurate understanding. Therefore, in order to obtain more accurate results in understanding and commenting on Qur'anic verses, it is essential that extra text contexts such as the reason for revelation of the verse with text, revelation circumstances of verse, the addressed audience, historical conditions should be considered. Surah al-Baqara, verse 102, which is the subject of this article, and which has many contexts such as historical, social, cultural etc., is considered one of the most concrete examples of the necessity of all these. Without taken all these into consideration, it can be seen that such readings will not lead to accurate and healthy results when the translations and comments on the abovementioned verse are examined. In this study, 102th verse of surah al-Baqarah, on which a lot of disagreements and different approaches and comments have been in question, was investigated; and some authentic approaches and comments, conveying satisfying responds to some questions, possible to occur in one's mind about abovementioned verse, were paid attention. In addition, an alternative translation of the verse was given place in results part so that it could be understood more accurately and healthily.

Keywords: Baqarah 102; exegesis; meal; Hârût-Mârût; magic

EXTENDED ABSTRACT

In Qur'an, not only there are verses that we can define as muhkam the meaning of which can be understood at the first glance and in which different meanings are out of questions but also there are verses which necessitate a profound examination, thinking and investigation taking a number of external factors such as the reason for revelation, revelation atmosphere, contact audience and historical context into consideration. In such verses, it is an inevitable case that we should focus on the field where it is necessary to find out what Allah wishes to convey, what message Allah

intends to deliver rather than what Allah says. In Exegesis and Exegesis Method sources of this field, on of the functions that the issue is studied under so many titles such as Mutashâbih al Qur'an, Mushkil al Qur'an, Mubhemât al Qur'an and Garîb al Qur'an should be directed to the purpose to understand Qur'anic verses more correctly and healthily. In order to understand the message intended to be conveyed, it can be said that one of the concrete examples accepted within the context of the verses which makes it compulsory that the issue in question should be known is 102nd verse of surah al Baqarah.

When the sources of exegesis written in past and today are examined, it can be easily said that there are numerous views, understandings, approaches and comments on almost each word and concept mentioned in the verse and about the verse. Also, some different approaches can be seen in the meaning and translation of the verse.

Since Tabâtâbâi (d. 1981) studied and presented the controversies about the content of the verse properly, great deal of references have been made to him in this issue.

It can be said that some long mythological and legendary narrations mentioned in a number of exegesis sources create a significant obstacle to understand this verse. In this case, it is inevitable that some questions emerging from information which is not sufficiently clarified and some problems emerging from not understanding the meaning of the verse and what it means in the mind of a reader who comes across some translations of the verse which do not reflect the real message wished to be given in the verse in question.

In this study, numerous commentaries and approaches related to the verse have been given place; and more appropriate ones have been focused on. Also, the meaning translations and translations of the verse have been examined in this sense; and attention has been attracted to both insufficient meanings and translations in conveying the message of the verse and the meanings and translations that are in the effort to come over this problem have been given place as well.

Within the context of comprehension of the 102nd verse of surah al Baqarah, it is aimed to investigate the issue more healthily, within the context of different comments and approaches, by handling the subject with points such as the relation of the verse with the previous one and the phenomenon of different recitations, the matter of magic mentioned in the verse, and whether magic is true within the context of Qur'anic verses, and whether Hârût and Mârût mentioned in the verse are angles, and whether angles could come down the earth to teach magic to people.

Although the views of many exegetes and scholars related to the verse have been given place, Abû Muslim Isfahani (d. 322/934), Ibn Hazm (d. 455/1064) and exegete Kasimî (d.1914) who attract attention with their authentic comments and approaches have been given place under individual headings. However, the view of Qurtubi (d. 617/1273), who defends that there is presenting and postponement in the verse and who says that the explanation or explanations taking this issue into consideration in connection with the meaning of the verse are the most accurate ones and that the other explanations except for these should not be accredited, has been preferred.

In the alternative translation of the verse given place in the conclusion section, benefitting from the narrations which many prominent exegetes have taken into their exegeses such as Tâberi (d. 310/923), Ibn Abû Hâtim (d. 327/938), Ibn Kesir (d. 774/1373), Ibn Atiyye (d. 541/1147), Râzî (d. 606/1210) and Qurtubî, it has been preferred that the view that the angels mentioned in the verse should be the angles, Gabriel and Mikhail. Also, the narrations mentioned in other sources by some prominent scholars such as Ibn Abbas (d. 68/687-688) and Hasan Basrî (d. 110/728) who narrate that Hârût and Mârût are not angels but two persons who are busy with making magic, have been taken into consideration.

Anlaşılmak için inen, kendisinden öğüt ve ibret alınsın diye kolaylaştırılan Kur'ân herkesin gücü ve bilgi düzeyi oranında yararlanacağı ilâhî bir kitaptır. Ancak bu, onun ayetleri üzerinde hiç düşünmemek, derinlemesine araştırma yapmamak gibi bir anlama gelmez. W. M. Watt'ın insan ruhunda çok geniş ve derin etkiler bıraktığı şeklinde nitelediği Kur'ân için kolayca anlaşılacak bir kitap olmayıp çok ciddi araştırmalar gerektirdiği şeklindeki ifadeleri de bu duruma dikkat çekmektedir.¹

Kur'ân'ın açık bir Arapça ile indirilmesi,² anlaşılmak için kolaylaştırılmış olması³ hiçbir zaman onun sıradan, basit ve yüzeysel bir kitap olduğu anlamına gelmez.⁴ Aksine o, bütün insanlığa bir hitap olduğu için her bireyin kendi bilgi düzeyine göre ayetlerde verilmek istenen mesajı algıladıkları mu'ciz bir kelimedir. Örneğin Kur'ân-ı Kerim'in insanın yaratılışı ile ilgili anlatımlarında basit bir çamurdan söz edilir. Bu yalın ifadeyi dağdaki bir çoban da anlar bir bilim adamı da anlar. Ancak bilgi düzeyi çok düşük olan bir kişi bunu bilinen basit bir çamur olarak algılamak, bir bilim adamı, bir biyolog veya bir pedolog

¹ W. Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 13.

² Bkz., Şuara, 26/195; Zuhuf, 43/3.

³ Bkz., Kamer, 54/17,22,32,40.

⁴ Thomas E. Burman, *Latince Kur'ân Çevirileri 1140-1560*, (çev. Nisan Alıcı), İthaki Yay., İstanbul, 2013, s. 65.

(toprak bilimci) insan vücudundaki elementer yapıyla eşleşen çamurdaki elementer yapı olarak da anlayabilir.

Kur'ân-ı Kerim ilk başta bir söz ve hitap olarak indirilmiş, ardından vahiy kâtipleri tarafından yazıya aktarılmıştır. Kur'ân'ın bu özelliği onu doğru anlama ve yorumlamada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Sözlü/şifâhî bir ifadenin, muhatabın anlaması açısından yazılı metne göre daha fonksiyonel bazı özellikler taşıdığı söylenebilir. Çünkü hitap esnasında görülen jest-mimik, tonlama, konuşma tarzı, kişinin tavrı ve duruşu gibi canlı ortam, sözden neyin anlatılmak istendiğini daha doğru ifade etmeye yardımcı olur. Bu durum bazı sözlü olmayan süreçlerde ve yazılı metinlerde farklılık arz edebilir.⁵ Dolayısıyla sözlü vahyin metinleşmesi olan Kur'ân ayetlerini daha sağlıklı anlamak için Kur'ân'ın yazılı metninin yanında bir hitap olma özelliği, muhatap kitlesi, tarihî şartları, nüzul sebebi ve nüzul ortamı gibi bağlamları da dikkate alacak bir okuma tarzının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.⁶

Kur'ân'ın ayetleri üzerine yapılacak olan derinlemesine inceleme ve araştırmalar ise ilimde derinleşmiş bir düzey, alan uzmanlığı, ayetlere keyfi anlamlar yüklemekten kaçınmak gibi bazı kriterlere bağlanmıştır.⁷

Geçmişten günümüze oluşan tefsir geleneği ile Kur'ân'daki konu ve kavramlarla ilgili çok sayıdaki araştırmalar, Kur'ân-ı Kerim'in zengin bir anlam içeriğine sahip ve her yönüyle mucize bir kitap olduğunu gösterir. Konunun daha iyi anlaşılmasını ve bir karşılaştırma yapılabilmesini sağlamak amacıyla Bakara 102. ayetiyle ilgili olarak yapılan farklı yorum ve yaklaşımlara yer verilmiştir. Ayrıca ayetin farklı bazı çevirileri değerlendirilip alternatif bir çeviri önerisi de yapılmıştır.⁸

1. AYETİN NÜZUL SEBEBİ VE BİR ÖNCEKİ AYETLE BAĞLAMI

Yahudilerin; “Şu Muhammed'e bakın! Süleyman'ı peygamberlerle birlikte anarak hak ve batılı birbirine karıştırıyor. Oysa o rüzgâra binen bir sihirbaz değil miydi?” sözleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sihirle ilgili soru yöneltmeleri üzerine bu ayetin indiği belirtilmektedir.⁹

Bu ayetin tefsiri bağlamında şu bilgilere de yer verilmektedir: Şeytanlar içinde sihrin ve garip şeylerin olduğu kitaplar uydurmuşlardır. Daha sonra bu bilgileri insanlar arasında yaymaya ve öğretmeye çalışmışlardır. Bunları fark eden Hz. Süleyman (a.s.) sakıncalı ve yanlış bilgileri barındıran kitapları toplatıp tahtının altına gömer. Hz. Süleyman (a.s.) vefat edince de şeytanlar o kitapları buldukları yerden çıkarırlar ve insanlara öğretirler. Ayrıca bu bilgilerin Hz. Süleyman tarafından gizlendiği ve insanları etki altına alan bir ilim olduğu haberini yayarlar. Bunun üzerine Yüce Allah ayetteki; “*Süleyman kâfir olmadı, ancak o şeytanlar kâfir oldular*” ifadeyle Hz. Süleyman'ın bu işten beri olduğunu bildirir.¹⁰

⁵ Ömer Özsoy, *Kur'ân ve Tarihsellik Yazıları*, Otto Yayınları, Ankara, 2018, s. 78-79; Ali Parlak, “Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 55, sayı:1, s. 3-4.

⁶ Parlak, “Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, s. 4.

⁷ Bkz., Âl-i İmrân, 3/7.

⁸ Bakara 102. ayetinin farklı çeviri ve yorumlarıyla ilgili ayrıca bkz., Şükrü Aydın, “Çağları Aşan Yorumlarıyla Müfessir Ebû Müslim el-İsfahânî” *Kur'ân ve Yorum -İlk Üç Yüz Yıl- Sempozyumu*, (ed. Halil Rahman Açar), İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2019, 2/112-113.

⁹ Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nuzûl*, (trc. Salih Akdemir), Fecr Yayınevi, Ankara, 1986, s. 12; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Cize: Dâru Hicr li't-Tıbaa Ve'n-Neşr, Kahire, 2001, 2/327; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, 2/269.

¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/326.

Ayetin başındaki *وَأَنبَعُوا* ifadesi bir önceki ayete matuftur.¹¹ Dolayısıyla bir önceki ayetten (Bakara 2/101) de anlaşıldığı gibi Yahudiler kitaplarını terk etmiş, aralarındaki meselelerde onunla amel etme yerine şeytanların iftiralarına uymuşlar¹² ve peşinden sürüklendikleri sihir gibi batıl ve boş şeylerle uğraşmalarının sonucunda kitabı arkalarına atmışlardır.¹³ Nitekim bu ayetle ilgili olarak Süddî'nin (ö. 128/745) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamber olarak gelince Yahudiler ona Tevrat'la karşı durdular. Ancak Tevrat ve Kur'ân'ın birbiriyle uyumlu olduğunu gördüklerinde Tevrat'ı da bırakıp Kur'ân'la uyumlu olmayan Hz. Süleyman dönemiyle ilgili Asif İbn Berhiya gibi kâhinlerin kitabına ve Hârût-Mârût'un sihirle ilgili söylentilerine sarıldılar.¹⁴

Ayette geçen ve mastarı tilavet olarak gelen *telâ* (تلى) sözcüğü okumak, iyice düşünmek, izlemek anlamına gelmektedir.¹⁵ Bu sözcüğün ayetteki *تَلُوا* formu ise okumak anlamındaki tilavetten gelmekle birlikte anlatmak, uydurmak anlamına da gelir.¹⁶ Zira bu sözcük “alâ” harfiyle birlikte geldiğinde yalan konuşmayı, “an” harfiyle birlikte geldiğinde doğru konuşmayı, mübhem/harf-i cersiz bırakıldığında ise her iki anlamı da ifade eder.¹⁷ Dolayısıyla bu ayetteki “telâ” sözcüğü şeytanların okudukları (asılsız) şeylerin Allah'ın kitabından olduğu şeklindeki iddiaları bağlamında kullanılmıştır.¹⁸

Bu ayet, Yahudilerin sihirle uğraşmalarından söz etmekle beraber, eylemlerini dayandırdıkları ve kendi aralarında yaygın biçimde anlattıkları Hz. Süleyman ve Hârût-Mârût kıssasına bir göndermede bulunmaktadır. Ayrıca Yahudilerin bilgileri tahrif ederek ve değiştirerek bilgi kirliliğine yol açan karakteristik özelliklerine işaret ediyor.¹⁹ Çünkü Hz. Süleyman dönemindeki Yahudilerin çoğu onun nübüvvetini inkâr etmekte ve onu dünyadaki diğer krallar gibi görmekteydiler. Onun dillere destan büyük krallığını da sihir ile ilişkilendirmekteydiler.²⁰ İslamiyet dönemi Yahudileri de sihirle uğraşmakta ve bunu Hz. Süleyman ile Hârût ve Mârût'a dayandırmaktaydılar.²¹

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kabul etmeyen Yahudiler, onun bir büyücü, Kur'ân'ın da bir büyü kitabı olduğu propagandasını Hârût-Mârût kıssası üzerinden yapmaktaydılar. Ayet onların bu iddiasını reddetmekte, böyle bir şeyin gerçekleşmediğini, büyü ile uğraşmanın küfür olduğunu dolayısıyla Hz. Süleyman'ın, Hz. Peygamber'in veya meleklerin bununla bir ilgilerinin olamayacağını açıkça belirtmektedir.²²

¹¹Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, 1/494.

¹²Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/313; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998, 1/305; Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin el-Kasimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dârû'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1418, 1/363.

¹³Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/269.

¹⁴Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/312; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/269; Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (thk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Dârû Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, Riyad, 1999, 1/345; Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, 3/617.

¹⁵Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, t.y., s. 97.

¹⁶Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/363.

¹⁷Ahmed b. Ali Ebubekir er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405, 1/68; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/617.

¹⁸İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 98.

¹⁹Tabâtabâî, *el-Mizân* 1/231.

²⁰Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/617.

²¹İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, (çev. Ahmet Çelen, Vahdettin İnce vdğr.), Ekin Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1998, 5/106.

²²M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, 1/128, 131.

Bu kıssanın Kur'ân'da anlatılması, halk arasında bu hususta anlatılagelenlerin tümünün doğru olmasını gerektirmez. Aynı şekilde bu tür ayetlerde sihirden söz edilmesi de sihre inanmanın doğruluğunu göstermez. Dolayısıyla bu kıssa, Kur'ân'da öğüt ve ibret almak amacıyla geçmektedir. Bundaki amaç tarihi bir konuyu açıklamak ya da geçmişteki bir haber ayrıntısına inanmaya yöneltmek değildir. Yahudilerin hak ve batıl inançlarından, doğru ve yanlış geleneklerinden, faydalı ve zararlı alışkanlıklarından bahsetmenin asıl nedeni de bunlardan öğüt ve ibret alınmasını sağlamaktır. Kur'ân'ın bu olayı anlatımı ibret alma pozisyonundan ve hidayete kaynaklık etmekten öteye geçmez. Örneğin Arap olsun olmasın hayır ve şer tanrısından söz eden birçok yazar görebiliriz. Ancak onlardan hiçbirinin bu putçu hurafelere inandıklarını söyleyemeyiz.²³

2. AYETİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ BAZI İHTİLAFLAR

Bu ayetin içermiş olduğu bazı sözcük, kavram ve ifadelerin anlamlarıyla ilgili olarak çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ayetteki cümlelerle ilgili çeşitli dilbilimsel tahlil birçok tefsirde geçmektedir.²⁴ Bunlara en derli toplu bir şekilde yer veren müfessir ise Tabâtabâî'dir (ö. 1981). Tabâtabâî, bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak, "Kur'ân'ın hiçbir ayetinde müfessirler bu ayet üzerindeki kadar ihtilafta bulunmamışlardır"²⁵ diyerek söz konusu olan bu ihtilafları şöyle sıralar:

اَتَّبِعُوا (uydular) sözcüğündeki zamirin; a) Hz. Süleyman dönemindeki Yahudilere b) Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilere c) Tüm Yahudilere dönük olduğu şeklinde ihtilaf edilmiştir.

تَلَّوْا sözcüğünden; a) Şeytanların yalanları mı? b) Okudukları şeyler mi? c) İzleyip, uyguladıkları şeyler mi kastedilmiştir tarzında farklı görüşler vardır.

الشَّيَاطِينُ (şeytanlar) hususunda onlar acaba cinnî mi, insî mi, yoksa her iki türden mi? diye ihtilaf edilmiştir.

على مُلْكِ سُلَيْمَانَ ifadesinden; a) Hz. Süleyman'ın hükümrancılığı mı? b) Onun hükümrancılık dönemi mi? c) على harf-i cerrine bağlı olarak; onun hükümrancılığı üzerine mi? anlamlarının kastedildiği şekilde farklı görüşler dile getirilmiştir.

وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا (Fakat o şeytanlar kâfir oldular) ifadesi: a) O şeytanlar insanlara sihir göstermekle mi? b) Sihri Hz. Süleyman'a nispet ettikleri için mi? c) Yoksa sihir yaptıkları için mi kâfir olarak nitelendirildiler?

يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ (Şeytanlar insanlara büyüü öğretiyorlardı) ifadesini bazı müfessirler, şeytanların insanlara büyü yaptıği, insanlar da onlardan büyüü öğrendiği şeklinde yorumlamışlardır. Başka bir rivayete göre ise şeytan (karakterli bazı insan)lar Hz. Süleyman'ın tahtının altında gizlediğini iddia ettikleri büyüünün yerini insanlara, göstermişlerdir. İnsanlar da büyüü oradan çıkarıp öğrenmişlerdir.

²³ Muhammed Abduh - Reşid Rıza *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)*, el-Heyetu'l Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1990, 1/329-330.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/313-370 Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 1/185-188; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/346-373; Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y., 1/370-386; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/617-634; Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, 1/494-505; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/50-76.

²⁵ Bkz., Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (thk. Şeyh Hasan el-A'lemî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut, 1997, 1/230-231.

وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيَّ الْمَلَكَيْنِ ifadesiyle ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar;

a) Buradaki مَا edat-ı mevsule olup, مَا تَتْلُوا ifadesine matuftur. Yani şeytanların uydurmalarına ve Babil’de iki melek olduğu söylenen Hârût-Mârût vasıtasıyla ortaya atılanlara uymuşlardır. Ya da مَا edatı bir önceki “sihr” kelimesine matuftur. Bu durumda anlam; “insanlara sihri ve o iki meleğe indirilene öğretiyorlardı” şeklinde olur.

b) مَا harfi olumsuzluk edatı olup başındaki “vav” harfi ise vav-ı isti’nafiye yani yeni bir cümle başlangıcını bildirir. Bu durumda ayetteki cümleye şöyle bir anlam verilir: “Yahudilerin iddia ettikleri gibi her iki meleğe sihir indirilmiş değildir.” Buradaki indirme konusunda da görüş ayrılığı vardır. Gökten indirmedir diyenler olduğu gibi, yeryüzünün yüksekçe yerlerinden indirme kast edilmiştir diyenler de vardır. Her iki melek konusunda da görüş ayrılığı vardır. Gökyüzü melekleridir diyenler olduğu gibi, bazıları yaygın olmayan bir okuyuş (kıraat) tarzı olan “melikeyn” şeklinde okuyarak onların insan türünden iki kral olduklarını söylemişlerdir. Yaygın okuyuş (kıraat) tarzı olan “melekeyn” okunduğunda ise “iki salih insan” “iki salih görünümlü insan” anlamını verenler de olmuştur.

Babil sözcüğü ile ilgili olarak; Irak’taki ya da Dümbavend’deki Babil’dir diyenler olduğu gibi, Nusaybin’den Re’su’l-Ayn bölgesine kadar uzanan yerdir diyenler de vardır.

يُعَلِّمَانِ sözcüğüne asıl anlamı olan "öğretiyorlar" anlamını verenler olduğu gibi, “a’leme: bildirdi” anlamını verenler de olmuştur.

مَا تَكْفُرُ sihir yaparak ya da sihir öğrenerek küfre gitme yorumunun yanında, bunların her ikisinin de kast edildiği görüşünü ileri sürenler de vardır.

فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا (o ikisinden öğreniyorlardı) Bazı müfessirler buradaki مَا ikil zamirinin Hârût ve Mârût adlı iki meleğe, bazıları da bu zamirin “sihir ve küfür” eylemine dönük olduğu görüşündedirler. Bir diğer görüşe göre ise insanlar Hârût – Mârût’un öğrettiklerini yasaklanmasına rağmen sihre uygulamışlardır. Bu iki melek sihir yapmama hususunda uyardıkça kimseye sihir öğretmezlerdi. Dolayısıyla bu iki melek insanlar sihirden korunsunlar ve sihir yapanların kurdukları hileleri bozsunlar diye sihri öğretiyorlardı.

مَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْجِهِ (karı ile kocasının arasını ayıracak şeyler) ibaresi için şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Karı koca arasında sevgi veya nefret meydana getirecek şeylerle uğraşıyorlardı.

b) Eşlerden birini baştan çıkarıp, onu küfür ve şirke yönlendiriyorlardı. Bunun sonucunda meydana gelen din ve inanç değişikliğinden dolayı karı-koca birbirinden ayrılmak durumunda kalıyorlardı.

c) Onları çekiştirip aralarında dedikodu yayarak, birbirlerinden ayrılmaya sevk ediyorlardı.

Tabâtabâî “Bütün bunlar bu olayı anlatan ayetteki cümle ve ifadelere ait farklı yorumlardır.” ifadesinden sonra bir de “Bunların dışında bu olay gerçekten olmuş mudur? Yoksa bunda temsili bir açıklama ya da başka bir şey mi söz konusudur?” şeklinde arttıkça artan ihtimallerin varlığından söz eder. Ayrıca ona göre bu ayette bunca yorum ve ihtimalin söz konusu olması Kur’ân’ın eşsiz nazmını ve akıllara durgunluk veren fesahat ve belagattaki kusursuzluğunu gösterir.²⁶

²⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/231.

3. KIRAAT

Ayetin وَلِكُرِّي السَّيِّئَاتِ كَفَرُوا ifadesindeki لَكُرِّي edatı “nûn” harfinin şeddeli veya “velakini’ş-şeyâtînu keferû” şeklinde şeddesiz kıraatleri mevcuttur. Birinci durumda “şeytan” sözcüğü mansub, ikinci durumda ise merfu şekilde okunur.²⁷ İki kıraatta da edebî güzelliğin yanında filolojik açıdan zengin bir edebi çeşitlilik söz konusudur.²⁸

Ayetteki مَلَكَيْنِ “melekeyn” için ise “melikeyn” ve “melekeyn” kıraatleri söz konusu olmakla beraber meşhur olanı lâmin fethasıyla “melekeyn” kıraatidir.²⁹ Hem tefsir hem de rivayet açısından bu kıraat daha sağlamdır.³⁰ İki melek için “Gökten inmiş Hârût-Mârût adlı melekler, Cebrail-Mikail ya da bu ikisi dışındaki melekler” olduğu ileri sürülmüştür.³¹

Hasan Basrî, (ö. 110/728) İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Dehhâk’tan (ö. 105/723) rivayet edilmiş olan “melikeyn” (iki kral) şeklindeki kıraati tercih etmiştir.³² Bu okumaya bağlı olarak “melikeyn” ifadesi için Babil’de sihir ile uğraşan iki adam, güç sahibi iki azgın kişi veya iki kral gibi açıklamalara yer verilmiştir.³³ Çünkü güç ve krallık sahibi olmadaki temel amaç da insanları etkileyerek kendine bağlamak ve onları yönetmektir. Dolayısıyla bazı kralların bu türden hedeflerini gerçekleştirmek için büyüü kullandıkları söylenebilir.³⁴ Bazıları melikeyn (her iki melik) ibaresinden Davud (a.s.) ve Süleyman (a.s.) peygamberlerin kast edildiğini belirtmişler.³⁵ Ebu’l-Âliye (ö. 90/709) buna şöyle bir açıklama getirir: O her ikisine (Davud ve Süleyman’a) sihir inmedi. Onlar sadece iman ve küfrü öğretiyorlardı. Sihir de küfürdendi. Her ikisi de bundan şiddetle sakındırıyorlardı.³⁶

“Melikeyn” okuyanlar aynı şekilde şu kanıtları ileri sürmektedirler:³⁷

- Sihir öğretmek meleklerle yakışmaz.
- Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine hiç göz açtırılmazdı.*³⁸ ayetiyle çelişmektedir.
- Allah’ın bu iki meleği göndermesi ya iki insan ya da asli şekliyle olur. *“Eğer bir meleği elçi olarak gönderecek olsak onu bir insan kılığına sokar da yine onları şüpheleriyle baş başa bırakırdık”*³⁹ ayeti aynı zamanda meleğin kendi asli suretiyle insana görünmeyeceğini göstermektedir. Ayrıca meleğin insan kılığında gelmesi kafa karışıklığına yol açacak bir durumdur. Dolayısıyla her iki durum da imkânsız görünmektedir.

²⁷ Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuhu*, (thk. Abdulcelil Abduh Şelebî), Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, 1/183; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, 1/186; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/272; Abdurrahman Hasan Habenneke Meydanî, *Kavaidu’t-Tedebbüri’l-Emsel li Kitâbillahi Azze ve Celle*, 4. baskı, Dâru’l-Kalem, Dımaşk, 2009/1430, s. 736.

²⁸ Habenneke Meydanî, *Kavaidu’t-Tedebbüri’l-Emsel*, s. 736.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/630.

³⁰ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/183.

³¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, 1/186; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/630.

³² Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/286; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/630.

³³ Ebû Hayyân, *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/497; Müsaid b. Süleyman et-Tayyar, *Mevsûatu’t-Tefsîril Me’sûr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2017, 2/607-608.

³⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, 1/207.

³⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 1/351; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Veciz*, 1/186; Ebû Hayyân, *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/497 Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, 5/107.

³⁶ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 1/351.

³⁷ Bkz., Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/630.

³⁸ En’âm, 6/8.

³⁹ En’âm, 6/9.

4. SİHİR, SİHRİN TÜRLERİ VE SİHİR YAPMA İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Sihir (سحر) sözcüğü, sebebi gizli olan şey,⁴⁰ çok ince ve latif olan her şey anlamındadır. Kelimenin çokluk hali “eshâr ve suhûr” (أَسْحَارٌ و سُحُورٌ) şeklindedir.⁴¹

Şer’i istilahta ise kötü amaçlı bazı kişilerin birtakım alet ve edavattan da yararlanarak el çabukluğu yeteneğiyle tertip ettikleri bazı iş ve durumlar için kullanılır. İzleyen ve gören kişi bu işin gerçek yüzünü anlamakta zorlanır.⁴² Sihirde el çabukluğu, gözbağcılığı gibi birtakım hileler ile bir şeyi olduğundan farklı gösterme çabası söz konusudur.⁴³ Sihir görüntüde bir etki bıraksa bile bir şeyin hakikatini değiştirmez.⁴⁴ Sihrin el çabukluğu ve illüzyon tarzında gerçekleşen boyutu için “şa’beze” (شعبذة) tabiri kullanılır. Her “şa’beze” sihirdir; ancak her sihir şa’beze değildir. Sihrin göz boyama ve birtakım hilelerle yanlış doğru gibi gösterme boyutu, “temvîh” (تمويه) sözcüğüyle ifade edilir. Temvîh sözcüğünün temeli, altın ve gümüş olduğu sanılsın diye demir ve bakırı kaplama hilesine dayanır.⁴⁵

Sihir yapma işinde ister el çabukluğuyla olsun ister yavaş tarzda olsun bir şeyi olduğundan farklı gösterme ve hedef kitleyi etkileme söz konusudur.⁴⁶ Sihirdeki aldatmaya yönelik bu etkileme, davranışla olduğu gibi sözle de olabilir.⁴⁷ Davranışsal boyutlu sihirde gerçekliği olmayan bir şey göz boyama ve aldatma sonucunda insana hakikatmiş gibi görünür.⁴⁸ İnsanlar sihir olmaksızın göz yanılmasıyla olayları farklı şekilde müşahade edebilirler. Örnek vermek gerekirse bazen gemiye binen kişi geminin sabit, kıyının ise hareket ettiğini sanabilir. Burada durgun bir şey hareket ediyormuş gibi, hareket eden şey de durgunmuş gibi görünür.⁴⁹ Bu şekilde davranışlarla karşı tarafın gözünü boyayıp, yaptığı işi gerçekmiş gibi göstermenin örneği Hz. Musa kıssasında da görülür.⁵⁰ Kur’an’da, Hz. Musa (a.s.) ile yarışmaya giren sihirbazların yaptıkları şöyle ifade edilir: “*Bir de ne görsün! Sihirleri yüzünden ipleri ve değnekleri (orada hazır duran muhatap kitleye) gerçekten yürüyormuş gibi göründü.*”⁵¹ Sihrin Hz. Musa döneminde Mısır’da yaygınlığına işaret eden bu ayetten de anlaşılmaktadır ki sihir, Hz. Süleyman’dan çok önceleri vardı.⁵² Burada Allah, Firavun’un sihirbazlarından bahseder ki, bunlar Hz. Süleyman’dan öncedir.⁵³ Yine Kur’an’da önceki toplumlara gelen her davetçi bir peygamber için “deli” veya “sihirbaz” yakıştırmasında bulunulmasından söz edilmesi de sihir kavramının çok önceki dönemlerde kullanıldığını göstermektedir.⁵⁴

⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/50; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/619; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/367.

⁴¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Abdullah Alî el-Keberî - Muhammed Ahmed Hasbullah - Haşim Muhammed eş-Şazelî), Dâru'l-Maârif, Kahire, t.y., 3/1951; Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif ez-Zebidî, *Tâcü'l-Ârûs min Cevâhîru'l-Kâmûs*, et-Turasu'l-Arabî, Kuveyt, 1972, 11/513; Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Müstalihat ve'l-Furûkul-Lügaviyye*, (thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî), Müessesetu'r-Risâle, 2. baskı, Beyrut, 1998, s. 495; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/50.

⁴² el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 510.

⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, s. 298; el-Kefevî, *el-Külliyât*, s.510; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, 1997, s. 257; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/51; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/619.

⁴⁴ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y., 1/339.

⁴⁵ el-Askerî, *el-Furûk*, s. 257.

⁴⁶ el-Askerî, *el-Furûk*, s. 257.

⁴⁷ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 1/128.

⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, s. 298; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/619.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/624; Ayrıca bkz., A'raf, 7/116; Taha, 20/66.

⁵⁰ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 1/128.

⁵¹ Tâhâ, 20/66

⁵² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/356.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/329.

⁵⁴ Bkz., Zâriyât, 51/52.

Sözle yapılan sihir kulağa ve zihne hitap ederek karşı tarafta bir zihin bulanıklığı oluşturur. Bu şekilde etki altında kalan kişi, gerçekliği olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi görmeye başlar. Kur'ân'ı kabul etmek istemeyen müşrikler de onu sihir diye nitelemekle sözlü sihir bahanesine sığınıyorlardı.⁵⁵ Hadisteki “*Beyanın bir kısmında sihir vardır.*”⁵⁶ ifadesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi; güzel açıklama ve ifadeler müşkil olan bir şeyin gerçekliğini ortaya çıkarır. Dolayısıyla bundaki maksat gizli/kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmaktır. İkincisi; sihrin özündeki gerçekliği örtbas edip gizleme açısından düşünüldüğünde beyanı güçlü olan bazı kişiler bu özellikleriyle çirkini güzel, güzeli de çirkin gösterebilirler ki bu durum sihirle benzerlik gösterir.⁵⁷ Yani bunda sihirde olduğu gibi bir hile ve aldatma söz konusudur.⁵⁸ Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (sav), “Kim bir kâhine ya da falcıya gider, onların söylediklerini doğrularsa Muhammed’e indirileni inkâr etmiş olur”⁵⁹ diye buyurmaktadır.

Müfessir Râzî (ö. 606/1210) sihrin üç türünden söz eder:

1. Yıldızların bu evreni idare ettiğine, evrende meydana gelen hayır ve şerrin yaratıcısı olduğuna inanmaktır ki bu ümmetin ittifakıyla küfürdür.⁶⁰ Nitekim ayette geçen Babil bölgesi de yedi gezegene tapan ve evrendeki bütün hadiselerin tek yaratıcı Allah tarafından değil de bu yıldızlar tarafından idare edildiğine inanan Sabîiler’in yaşadığı bölge diye bilinir.⁶¹

2. İnsan ruhunun cisimleri ve hayatı yaratma, eşyanın yapısı ve şeklini değiştirebilecek güce eriştiğine inanmaktır ki bu da ümmetin ittifakıyla küfürdür.⁶²

3. Sihirbazın ilaç tarzı birtakım okuma, tütsü yakma gibi işlemlerinin ardından Allah’ın o kişinin hayatında, bünyesinde, akıl ve yaşam tarzında bazı değişiklikler meydana getirmesidir. Râzî; “Mutezile, bu tür sihri caiz görenlerin küfre nispetinde ittifak etmişse de ilk iki türün dışında zikredilen diğer sihir türlerinin küfre götürmediği şüphesizdir” demektedir.⁶³

Ayetteki; “*Süleyman kâfir olmadı, ancak insanlara sihir öğreten şeytanlar kâfir oldular*” ifadesi, sihrin mutlak manada küfür olduğunu gösterir. Yani sihir yapmak da sihri öğretmek de küfrü gerektiren bir eylem sayılır.⁶⁴ Bu ayet aynı zamanda Hz. Süleyman’ı Yahudilerce kendisine nispet edilen irtidat, şirk ve putlara tapma gibi sapkınlıklardan tenzih edip, onunla ilgili bu tarz söylentilerin gerçek dışı olduğunu ve peygamber olan birinin bu tür işlerle hiçbir ilişkisinin olmayacağını belirtir.⁶⁵ Nitekim onların kutsal kitaplarında bile bu işle uğraşmanın meşru olmayan çirkin bir iş olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Ayrıca ayetin sonlarına doğru Allah’ın dinini bırakıp, sihri satın almayı tercih eden Yahudilere dikkat çekilir. Onların bu eylemlerinin ahirette hiçbir karşılığının olmayacağı, onların da bunu bildikleri haber verilir.⁶⁷

⁵⁵ Şimşek, *Kur’ân Tefsiri*, 1/128.

⁵⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, (thk. Muhibuddin el-Hatib), Matbaatu’s-Selefiyye, Kahire, h. 1400, “Nikâh”, (67; 5146), 3/374; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Davud, *es-Sünen*, Mektebetu’l-Maarif li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Riyad, 1424/2003, “Edeb” (35; 5007), s. 905; Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 1998, Hadis no: 2074, 2/164.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/619.

⁵⁸ Heyet, *Mevsuatu’l-Fikhiyye el-Kuveytiyye*, Vizâretu’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslamiyye, Kuveyt, 1404-1427, 24/259.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hadis No: 9536, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 1997, 15/331; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/626.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/626.

⁶¹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/52-53.

⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/627.

⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/627.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/627-628.

⁶⁵ Kâsımî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, 1/364.

⁶⁶ Bkz., *Kitab-ı Mukaddes*, Çıkış, 22/18, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1985, s. 76; Levililer, 19/26; 20/27, s. 119-120.

⁶⁷ Tûsî, *et-Tıbyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, 1/381.

Sihrin gerçekliğinin olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Mutezile ve bazı ehl-i sünnet âlimlerine göre sihrin gerçekliği yoktur. O bir aldatma ve hiledir.⁶⁸ Ebu Hanife dışındaki bazı âlimler sihrin gerçekliğinin olduğu görüşündeler.⁶⁹ Kur'ân'da söz konusu edilen bütün sihirlerin gerçekliği olmadığı ifade edildiğine göre⁷⁰ sihrin gerçekliğinin olmadığı görüşü daha isabetli sayılır. Büyü ile uğraşanların dünyaya egemen olamamaları, yöneticileri devirip idareyi ele geçirememeleri, zenginlik ve refaktan yoksun sefil bir hayat yaşamaları da bunun bir kanıtıdır.⁷¹ Onlar ancak bazı problemler yaşayan, zayıf karakterli bilinçsiz insanların zaaflarından yararlanarak bu tür kişiler üzerinde çeşitli hilelerle hâkimiyet kurmaya çalışırlar.⁷² Nitekim Yahudilerin Babil'de esaret altında yaşadıkları bir dönemde sihirle uğraşmaları da bunun bir göstergesidir. Eğer sihrin gerçekliği olsaydı onların sıkıntı yaşamamaları, uzun yıllar yersiz, yurtsuz ve sürgünde kalmamaları gerekirdi.

Fakihler sihrin mübah olduğuna inanmanın küfre götürdüğü hususunda ittifak halindedirler. Ancak sihir öğrenen ve onu yapanlar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur'a (Hanefî, Şafiî, Hanbelî) göre mübah olduğuna inanmadığı ve küfre götüreceği bir eylemde bulunmadığı sürece sadece sihir öğrenmek ve sihir yapmak küfre götürmez. Malikîlere göre Allah dışındaki bir varlığa yücelik, yaratıcı güç ve yetenekler isnad edildiği için sihir mutlak manada küfürdür. Şafiî'ye göre sihrin haram olduğuna inanarak onu öğrenen ya da öğreten küfre gitmez. Ancak sihrin haram olduğunu bildiği halde onun mübah olduğuna inanırsa küfre gider.⁷³

Râzî; sihir öğrenmenin çirkin ve mahzurlu olmadığı hususunda muhakkik ulemanın ittifak ettiğini söyler. Çünkü Zümer 9. ayeti de göstermektedir ki, bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, ilim öğrenmek tabiatı gereği güzel bir şeydir. Eğer sihir bilinmeseydi mucize ile sihir arasındaki fark da bilinmez ve birbirinden ayırt edilemezdi.⁷⁴ Nitekim Hz. Musa'nın karşısında duran sihirbazlar, sihir ile mucizenin farkını bildikleri için hemen Hz. Musa'ya iman etmişler ve o imanın kazandırmış olduğu cesaretle Firavun'un tehditlerine de aldırış etmemişlerdir.⁷⁵

Tarihsel süreçte bazı insanlar sihir ve mucizeyi birbirine karıştırmış olsalar da bu ikisi arasındaki fark çok açıktır. Sihir gerçek değilken mucizeler gerçektir. Mucize hakikati tüm çıplaklığıyla ortaya koyarken sihir gerçekleri gizler ve saptırır. Böylece sihrin geçici psikolojik bir etki boyutu dışında bir kalıcılığı da söz konusu değildir.⁷⁶

5. HÂRÛT VE MÂRÛT

Ayette geçen Hârût ve Mârût isimlerinin menşei hususunda Zerdüştlere dinî metinlerinde geçen "Haurvatat" ve "Arneretat", Ermeni dini terminolojisinde iki çiçek ilahının adı olan "Hawrot" ve "Mawrot" gibi farklı dini metinlerde kullanılan ve bu iki kelimeye benzer isimlerle ilişkilendirilen bazı açıklamalar olsa da bunlar gerçeği yansıtmamaktadırlar.⁷⁷

⁶⁸ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dârû't-Tunusiyye, Tunus, 1984, 1/637; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dârû'l-Fikr, 10. baskı, Dımaşk, 2009, 1/272.

⁶⁹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/371.

⁷⁰ Bkz., A'raf, 7/116; Tâhâ, 20/66.

⁷¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 59; Şimşek, *Kur'ân Tefsîri*, 1/129.

⁷² Şimşek, *Kur'ân Tefsîri*, 1/130.

⁷³ Heyet, *Mevsuatu'l-Fikhiyye*, 13/233.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/626; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/366.

⁷⁵ Bkz. A'raf, 7/12-126

⁷⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 128.

⁷⁷ Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, 16/262.

İlk kuşak müfessirlerce Hârût-Mârût'la ilgili özde aynı, ayrıntılarda farklı olan çok sayıda gerçek dışı, akıl almaz efsanevi ve mitolojik olay anlatılmaktadır.⁷⁸ Bu türden anlatımlar bazı tefsirlerde de geçmektedir. Bunlar, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Hârût ve Mârût adlı iki melek yeryüzüne imtihan için indirilmiş; ancak onlar Zühre adındaki bir kadına vurulup onun talebi üzerine içki içmiş, ardından onunla zina etmiş. Daha sonra yaptıkları işin ifşa olmasından korktukları için kendilerini gören kişiyi öldürmüş ve bunun sonucunda Allah'a şirk koşmuşlardır. Zühre, onlardan öğrenmiş olduğu İsm-i Azam'ı okuyarak semaya yükselip bir yıldıza dönüşmüş; iki melek ise yapmış oldukları kötü eylemlerinden dolayı gökyüzü ile yeryüzü arasında Babil'deki bir kuyuya kıyamete kadar başları aşağı gelecek şekilde asılmışlardır. O günden beri azap görmekte olup halen insanlara sihri öğretmektedirler.⁷⁹ Celâleddin Devvânî (ö. 908/1502), "Zühre adındaki facire bir kadın nasıl olur da semaya yükselir de o iki melek semaya yükselmezler?" sorusunu sorarak Hârût-Mârût'la ilgili olarak anlatılan bu tarz efsanevi bilgilerin makul ve makbul olmadığını belirtir.⁸⁰

İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre Babil, Kufe'de bilinen belli bir bölge olup meleklerin orada azaba uğradıkları bir yer de yoktur. Eğer böyle bir yer olsaydı hiç şüphesiz insanlardan gizli kalmaz ve burası insanların akınına uğrardı. Dolayısıyla bunun bir efsane olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸¹ Bu türden rivayetlerin hepsi zayıf haberlerdendir ve hiçbirinde doğruluk payı yoktur. Çünkü Kur'an'da "Onlar, Allah'ın emrine karşı gelmezler; kendilerine ne emredilmişse onu yaparlar."⁸² "O'nun katındakiler (melekler), tesbih ederler"⁸³ ayetlerinde de anlatıldığı gibi melekler Allah'ın emirleri dışında bir şey yapamaz ve bundan dolayı da günah işlemezler.⁸⁴ Yine Kur'an, peygamberlere vahiy indirme dışında herhangi bir meleğin insanlara bir şeyi öğretmek için inişini reddeder.⁸⁵ Çünkü insanlara kendi türlerinden bir elçi gönderildiği Kur'an'da açıkça ifade edilir: "(Ey Muhammed!) Biz senden önce de kendilerine vahiy indirilen (ölümlü) adamlardan başkasını (elçi olarak) göndermedik."⁸⁶ Nitekim inkârcıların kendilerine bir melek indirilmesi talebi de Kur'an'da reddedilmekte, hatta melek gönderilmesi halinde işlerinin bitirilmiş olacağı ya da meleğin yine bir insan şeklinde gönderileceği ifade edilmektedir.⁸⁷ Buradan meleğin gerçek şekliyle gönderilmesinin ancak hesap gününde olacağı, meleğin ancak o zaman bizim kavrayış alanımızda gireceği, bu dünyada ise meleği gerçek şekliyle görmenin insan kavrayışının ötesinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

Ayetin anlaşılmasında önemli problemlerden sayılan Hârût-Mârût'un melek olup olmadıkları hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbas'a göre; Hârût-Mârût Babil'de yaşayan iki sihirbazdır. Çünkü melekler sihir öğretmezler. Hasan Basrî'ye göre; onlar Irak Babil'inde yaşayan iki sapkın kişidir.⁸⁹ Bu bağlamda Hârût ve Mârût'u "şeytanlar" sözcüğünden bedel sayıp, onların şeytanın

⁷⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/236; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, 5/107; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 2003, 1/97.

⁷⁹ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/341-349; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/631; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/367; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/353-360; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 1/284-285.

⁸⁰ Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelam Sistemi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 223-224.

⁸¹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm ez-Zahirî, *Kitabu'l-Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâ' ve'n-Nihal*, Mektebetu Hanci, Kahire, t.y., 4/27.

⁸² Tahrîm, 66/6.

⁸³ Enbiya, 21/19-20.

⁸⁴ Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, 1/498; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/285.

⁸⁵ Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/366.

⁸⁶ Enbiya, 21/7.

⁸⁷ En'am, 6/8-9.

⁸⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 224, 225, dipnot: 6, 8.

⁸⁹ Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, 1/497.

izinden giden iki kabile olduğunu söyleyenlerin yanında,⁹⁰ النَّاس sözcüğünden bedeldir, dolayısıyla onlar melek değil, Babil’de yaşayan iki adamdır şeklinde bir görüş de ileri sürülmüştür.⁹¹

Hârût ve Mârût için Babil’de insanlara sihir öğreten ve salih zatlardan oldukları sanılan iki kişi değerlendirmesinde bulunan bazı muhakkik âlimler de vardır. Onlara göre İnsanların bu iki kişi hakkındaki iyi niyeti zamanla öyle bir noktaya varır ki, onların gökten inen iki melek, oldukları, öğrettiklerinin ise Allah’tan gelen bir vahiy olduğu sanılır. Onlar, zamanın deccalları gibi insanların kendileri hakkındaki iyi niyetlerini korumak için kendilerinden sihir öğrenmek isteyenlere; “Biz sen şükür mü edeceksin nankörlük mü edeceksin konusunda bir fitne (sınama) aracınız. Sakın nankörlük yapma” gibi entrikalarla ve tuzak ifadelerle öğrettiklerinin ilâhî kaynaklı olduğunu ve kendilerinin de hayırdan başka amaç gütmeyen ruhanî özelliğe sahip varlıklar olduklarını lanse etmeye çalışıyorlardı. Yahudiler bu hususta o kadar çok hurafe üretmişlerdir ki sihrin bu ikisine Allah tarafından indirildiği ve onların insanlara sihir öğretmek için gelen iki melek olduğu noktasına kadar varmışlardır. Oysa Kur’ân onların sihrin gökten indiği şeklindeki iddialarını yalanlamak, sihri öğrenmeyi ve öğretmeyi kınamak için gelmiş bir kitaptır.⁹²

Hârût ile Mârût’un iki özel isim olup iki meleği açıklama bağlamında (atf-ı beyan olarak) geldiğini⁹³ savunan görüşte ise iki yaklaşım söz konusu olmuştur. İlki iki meleği insanlara sihir öğretme pozisyonunda gösteren yaklaşım, diğeri iki meleğin sihirle ilgilerinin olmadığını öne süren yaklaşımdır. Kur’ân’ın vermek istediği mesaja daha uygun gelen ikinci yaklaşımdır. Ancak bunda metin dışı bağlamı hesaba katmayıp ayette verilmek istenen mesajı tam ifade edememe problemi söz konusudur. Birinci yaklaşımda ise aynı ayet içinde insanlara sihir ilmini öğretenlerin hem kâfir şeytanlar olarak nitelenmesi hem de iki meleğin insanlara sihir ilmini öğretmesi arasındaki çelişki çözülememiştir.⁹⁴

Râzî bu bağlamda her iki meleğin gönderiliş sebebi ile ilgili olarak şu görüşlere yer verir:⁹⁵

a) Bu dönemde sihirbazlar çok artmıştı. Sihirle ilgili çok garip şeyler ortaya çıkarmışlardı. Onlar peygamberlik iddia ediyor ve bu sihirleriyle insanlara meydan okuyorlardı. İnsanlar büyücülerin şerrinden korunsunlar ve yalancı peygamberlere karşı koyabilsinler diye Allah bu iki meleği insanlara sihri öğretmek üzere gönderdi. Bu en güzel amaç ve hedeflerden biridir.

b) Mucizenin sihirden farklı olduğunu bilmek, mucize ve sihrin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Oysa insanlar o zaman sihrin mahiyetini bilmiyorlardı. Bu onların mucizenin hakikatini bilmelerini imkânsız kılıyordu. Allah bu amacı gerçekleştirmeleri için insanlara sihir öğretmek üzere melekleri gönderdi.

c) Allah’ın düşmanları arasına ayrılığı, dostları arasına ise sevgi ve kaynaşmayı yerleştiren sihrin o toplumda mubah veya mendub olduğu söylenebilir. Bu amaçla sihri öğretmek üzere Yüce Allah iki meleği gönderdi. Toplum onlardan sihri öğrenmiş ve bunu kötü işlerde, Allah’ın dostları arasına düşmanlık sokmak, düşmanları arasına da sevgiyi yerleştirmek için kullanmışlardır.

⁹⁰ Ebû Hayyân, *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/498.

⁹¹ Tâberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/ 331-332; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 1/350-351. Tûsî, *et-Tıbyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 1/375; Ebû Hayyân, *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/497.

⁹² Kâsımî, *Mehâsinu’l-Te’vîl*, 1/365.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305.

⁹⁴ Parlak, “Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, s. 2.

⁹⁵ Bkz., Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/631.

d) Her şey hakkında bilgi sahibi olmak güzel bir şeydir. Sihir yasaklanmış olduğuna göre onun bilinen ve tasavvur edilen bir şey olması gerekir. Zira tasavvur edilmeyen bir şeyin yasaklanması söz konusu olmaz.

e) Belki de cinler insanların benzerini getiremediği bazı sihir türlerini biliyorlardı. Bu yüzden Allah cinlere karşı koyabilecekleri şeyleri insanlara öğretsinler diye melekleri gönderdi.

f) Sihrin insanın sorumluluğunu zorlaştırmaya yönelik bir sınama olması da muhtemeldir. Çünkü önce ulaşabileceği dünyevi zevkleri öğretip sonra da bunları yasaklaması doğal olarak insana ağır gelir. İnsanın bu ağır sorumluluğu yüklenip ona göre hareket etmesi de onun sevabını artırır. Tâlût'un askerlerinin nehirle sınanmalarında olduğu gibi. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: *“Tâlût ordusuyla harekete geçtiği zaman dedi ki: Bakın, Allah sizi bir ırmakla sınayacak; kim ondan içerse benden değildir, kim de ondan tatmazsa bendendir; ancak bir avuç içen bundan müstesnadır.”*⁹⁶ Râzî bu açıklamaları şu sözlerle sonuca bağlamaktadır: *“Bütün bunlar Allah'ın sihir öğretmek üzere melekleri göndermesinin garipsenecek bir durum olmadığını ortaya koymaktadır. Allah daha iyisini bilir.”*

Melek diye ifade edilen Hârût ve Mârût'un toplumun sınanması amacıyla gönderildiğini söyleyen başka müfessirler de vardır. Onlara göre, Allah bu iki melekle insanı küfür ve iman hususunda imtihan etmiş olabilir. Bu durumda sihri öğrenmeyi kabul eden kâfir olmuş, reddeden ise mü'min olmuştur.⁹⁷

Zeccâc (ö. 311/923), Hârût ve Mârût adlı iki meleğin bu şekilde gönderilmelerinde bir hikmet olduğunu şu örnekle anlatmaya çalışır: Örneğin, *“Zina nedir? İftira nedir?”* diye soran birine bu hususta bilgi vermek ve bunların haram olduğunu öğretmek gerekir. Ayette meleklerin mecazen insanları sihir konusunda bilgilendirmeleri ve bu bilgilendirmeden sonra onların bundan kaçınmalarını emretmeleri de bunun gibidir. Bu çok açık ve net bir durumdur. Dolayısıyla bu yoruma göre, sihri öğretmek küfür değil, onunla amel etmek ve onu uygulamak ancak küfürdür. Tıpkı zinanın ne olduğunu bilmenin insanı günahkâr kılmayacağı gibi. Günahkârlık ise ancak zina filini işlemenin sonucunda olur.⁹⁸ Nitekim yalnız erbabınca bilinen diğer insanlara gizli kalan büyüün sebebi ve nasıl olduğu bilinip anlaşılınca artık insana olağanüstü ve garip bir olay gibi görünmez. İnsanlar bu tür durumlar karşısında korku ve endişeye kapılmazlar.⁹⁹

İbn Hazm'a göre, melekler ancak gönderilmiş oldukları peygamberlere Allah'ın bildirdiklerini öğretirler ve onları küfürden sakındırırlar. Şeytanlar ise insanların içine vesvese türünden şeyler koyarlar. Nitekim Bedir gününde; *“Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve onlara: Bu gün insanlardan kimse sizi yenemez. Çünkü ben sizin koruyucunuzum demişti. Ama o iki topluluk birbirlerinin görüş alanına girer girmez, derhal topuklarının üzerinde geri dönmüş ve onlara: benim sizinle hiçbir ilgim yoktur. Çünkü ben sizin görmediğinizi görüyorum. Gerçekten de ben Allah'tan korkuyorum. Çünkü Allah cezalandırması çok şiddetli olandır demişti.”*¹⁰⁰ ayetinde ifade edildiği gibi şeytan bir insan şekline girip onlara batılı süslü göstermiştir. Dolayısıyla Yüce Allah Hârût ve Mârût'a sihri öğrettiğini, onların kâfir ve asi olduklarını asla söylememiştir. Bu ayette daha önce bilinen ve isnat

⁹⁶ Bakara, 2/249.

⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/184.

⁹⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/183-184.

⁹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/207.

¹⁰⁰ Enfal, 8/48.

açısından asla doğru olmayan uydurma bir hurafe olaya dikkat çekilmektedir. Bu tür uydurma rivayetler Hz. Peygambere değil de başkalarına dayandığı için bunların ayetle ilişkisi de kopmuştur.¹⁰¹

İbn Kesir (ö. 774/1373), Taberî'ye (ö. 310/923) ait olan ve “Hârût ve Mârût Allah'ın yeryüzüne indirmiş olduğu iki melektir. Allah kullarına peygamberlerin diliyle sihrin yasaklanmış olduğunu bildirdikten sonra onları sınamak için bu iki meleğe sihri öğretme izni verdi. Hârût ve Mârût da bunu kabul ettiler. Çünkü onlar emredilene yerine getirmek durumundaydılar.” şeklindeki görüşün garip olduğunu,¹⁰² İbn Hazm gibi Hârût ve Mârût'un cinlerden iki kabile olduğunu iddia edenlerin görüşlerinin ise daha garip olduğunu söyler.¹⁰³

Seyyid Kutub (ö. 1966), muhataplarca bilinen bazı konulara ve olaylara Kur'an'da kısa ve öz bir şekilde değinildiği hususuna dikkat çekerek şöyle der: Bu kısa ve öz değinmeler amacın yerine gelmesinde yeterlidir. Bu yüzden bu ayette ayrıntıya girmek gibi bir amaç güdülmemiş ve buna gerek de duyulmamıştır.¹⁰⁴

Süleyman Ateş'e göre bu iki melek sihir öğretiyordu. Ancak onlar bu sihir bilgisinin insanların sınanması için olduğu ve kötüye kullanıldığı takdirde küfre götüreceği uyarısını yapmaktaydılar. Bu bağlamda ayetteki indirme ifadesi ilham etme anlamına gelebilir. Dolayısıyla içinde büyüünün de bulunduğu temel bilgi Babil'de iki melek ruhlu insana ya da iki krala melekler tarafından ilham edilmiştir.¹⁰⁵ Bu durumda her iki meleğin öğrettiklerinin aslında sihir olmayıp, ancak sihir uğruna da kullanılabilir potansiyele sahip birtakım metafizik hakikatler olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶ Ateş'e göre; ayet büyü ile meleklerle indirilene birbirinden ayırmaktadır. Ona göre aslında melekler insanlara büyüü değil, büyüünün de dayandığı temel bilgiyi öğretiyorlar. Burada kötü olan, bilginin kendisi değil onun kötü amaçlar için kullanılmasıdır. Yüce Allah insanın bilgilerini kötü yönde kullanıp kullanmayacaklarını sınamayı dilemiştir. Peygamberlerin dışındaki insanlar meleklerden ancak ilham ile bilgi alabilirler. Ayette geçen iki melek, aslında meleklerden ilham alma derecesine yükselen iki melek ruhlu insandır. İyiliklerinden dolayı onlara “iki melek” denmiştir.¹⁰⁷ Tıpkı halk arasında çok iyi huylu bazı insanlar için “melek gibi” benzetmesinin kullanılması gibi.

Hârût ve Mârût ile ilişkilendirilen وَمَا أُتْرِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ cümlesindeki الذي ifadesi manasındadır diyenler şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Ayetin başındaki “vav” harfi atıf harfi olup kendinden önceki sihir kelimesine matuftur. Yani o şeytanlar insanlara sihri ve aynı zamanda iki meleğe indirilene öğretirlerdi.¹⁰⁸

b) Ayetteki “vav” harfi مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ “şeytanların uydurdukları” ifadesine matuftur. Bu şekilde mana; “onlar şeytanların yalanlarına ve her iki meleğe indirilene uydular” şeklinde olur.¹⁰⁹ Burada şeytanların uydurdukları küfür olan sihirdir. Her iki meleğe inen ise karı-kocanın arasını ayıran ve küfrü gerektirmeyen bir şeydir. Allah burada sanki Yahudilerin bir türle yetinmeyip sihrin her iki türüne de uyduklarını haber veriyor. Nitekim Mücahid (ö.103/721) de iki meleğe indirilenin sihir olmaksızın karı

¹⁰¹ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 3/146.

¹⁰² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/352; Taberî'ni bu görüşü için bkz., Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/339-340.

¹⁰³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/352; İbn Hazm'ın bu görüşü için bkz., İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 3/145.

¹⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/97.

¹⁰⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/203, 207.

¹⁰⁶ İlyas Çelebi, “Geçmişten Devralınan Kültürel Miras: Sihir Problemi,” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 9, s. 234.

¹⁰⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/206-207.

¹⁰⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/183; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/305; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/629.

¹⁰⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 1/183; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/305; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/629.

kocanın arasını ayıran şey olduğunu ya da her iki meleğe sihirden sakındırmak ve sihrin yasak olduğunu bildirmeleri amacıyla sihir indirildiğini söyler.¹¹⁰

c) *وما أنزل على الملكين* ifadesi cer konumunda olup *مَلِكٍ سَلِيمًا* kelimesine matuftur. Yani onlar “Süleyman’ın mülkü ve her iki meleğe indirilen şey hususunda şeytanların yalan yere ve iftira ile söyledikleri şeye uydular.” Bu Ebu Müslim’in (ö. 322/934) görüşüdür.¹¹¹

وما أنزل على الملكين cümlesindeki *ما* edatı bazı âlimlere göre ise *لم* anlamında olumsuzluk ve inkarı ifade eder.¹¹²

Râzî; *وما يُعَلِّمَانِ مِنْ أَخِي* ifadesinde *ما* nın *الذي* manasında olmasını daha isabetli görse de *ما* ya olumsuzluk anlamı veren ve cümleyi *وما كَفَرَ سَلِيمًا* ifadesine atfeden görüşe de yer verir. Bu durumda “Süleyman kâfir olmadı, her iki meleğe de sihir indirilmedi.” gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Çünkü sihirbazlar sihri Hz. Süleyman’a dayandırıyor ve onun Babil’de Hârût ve Mârût adlı her iki meleğe indirildiğini iddia ediyorlardı.¹¹³ Oysa Kur’ân’da meleklerin boş ve anlamsız birtakım isteklerin karşılanması için değil, gerçek bir hikmet ve amaç için gönderildiği ifade edilir.¹¹⁴

Kurtubî’ye (ö.671/1273) göre ise buradaki *ما* harfi nefy (olumsuzluk) edatı olup *وما كَفَرَ سَلِيمًا* (Süleyman kâfir değildi.) ifadesine matuftur. Aynı zamanda ayetin bu kısmında takdim ve te’hirin olduğunu belirtir. Buna bağlı olarak ayetin anlamının şöyle olduğunu söyler: “Süleyman kâfir olmamıştır ve o her iki meleğe (Cebrail ve Mikail) de sihir namına bir şey indirilmemiştir. Fakat insanlara sihri öğreten şeytanlar yani Babil’de Hârût ve Mârût diye anılan (şeytan tabiatlı) kimseler kâfir oldular.” Ona göre; bu iki melek Hârût ve Mârût olmayıp Cebrail ve Mikail’dir. Zira Yahudiler Cebrail ve Mikail’e sihir indirildiğini iddia ediyorlardı. Dolayısıyla Allah burada onların bu iddialarını reddetmektedir. Aynı zamanda Kurtubî’nin vermiş olduğu bu anlama göre melek sayılmayan Hârût ve Mârût “Fakat şeytanlar kâfir oldular.” ifadesindeki şeytanlar sözcüğünden bedeldir. Kurtubî bu bilgilere ek olarak ayetle ilgili bu açıklamanın, açıklamaların en uygunu ve en doğrusu olduğunu, bunun dışındaki anlamlara itibar edilmemesini söyler.¹¹⁵ Buna benzer bir rivayeti İbn Ebu Hâtim (ö.327/938) ve Taberî de nakleder. Dolayısıyla bu rivayete göre şeytanların sihir öğrettiği insanlardan kasıt Hârût ve Mârût’tur. Bu görüşe göre Hârût ve Mârût melek olmayıp insanlar kapsamında değerlendirilmiştir.¹¹⁶

Kurtubî, tesniye (ikil) olan Hârût ve Mârût’un çoğul olan “şeytanlar” ifadesinden nasıl bedel olduğunu da maddeler halinde şöyle açıklar:

- Tesniye (ikil) olan bir sözcük bazen çoğul bir isim kapsamında görülebilir.
- Hârût ve Mârût sihri öğretmede başı çektiklerinden dolayı bizzat bu ikisi zikredilip, onlara uyanlardan söz edilmemiştir.

¹¹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, 1/186.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/629; Ebû Müslim Bahr el-İsfahânî, *Mültekatu Camii't Te'vil li Muhkemi't Tenzil*, (haz. Said el-Ensari el-Hindi), Kalküta, 1340, s.9.

¹¹² Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/330; İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1419, 1/188.

¹¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/629-630.

¹¹⁴ Bkz., Hicr, 15/8; Ayetin meali için bkz., Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 514, 515, dipnot: 7; Mahmut Kısa, *Kur'ân Meali*, www.kuranmeali.com. (Erişim tarihi: 09 Temmuz, 2019).

¹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/282.

¹¹⁶ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/331-332; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/188; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/351.

c) Şeytanlar arasında özellikle Hârût ve Mârût'un anılması, bu ikisinin isyanda daha ileri olmalarından kaynaklanır.¹¹⁷

Kâsımî'ye (ö. 1914) göre de ayetteki ٱ en sahih görüşe göre nefy/olumsuzluk edatıdır. “Melekeyn” sözcüğü o dönemdeki insanların iki kişi ile ilgili yaygın olan ifadelerini aktarmaktan ibarettir. Tıpkı Yunan, Mısır ve başka ülkelerin tarihlerini yazan müelliflerin kitaplarında “hayır tanrısı/şer tanrısı” şeklinde kullandıkları düalist ifadeler¹¹⁸ ya da bir Müslümanın Hıristiyanları red bağlamında tanrının bedenleşmesi ve çarmıha gerilmesini anlatırken inanmadığı bu ifadeleri kullanmak durumunda kalması örneğinde görüldüğü gibi. Hârût ve Mârût çevrelerindeki takva sahibi ve erdemli kişiler oldukları görüntüsü vermeye çalışarak toplumda ün salmıştır. Bunlar toplumda çok saygın kabul edilen iki arkadaşı idi. İnsanlara büyü öğretiyorlardı. Dolayısıyla insanlar onları krallara ya da meleklerle benzetiyor, psikolojik ve ruhani ihtiyaçları için onları birer önder gibi algıyordu. Hatta zamanla insanların onlara ilişkin iyi niyetleri o düzeye vardı ki sonunda onların gökten inip insanlara Allah'ın vahyini öğreten iki melek olduğu sanıldı.¹¹⁹

Yazır'a (ö. 1942) göre eskilerden ve yenilerden bazı müfessirler; meleklerin insanlara sihir öğretmediği şeklindeki bir sonuca ulaşmak için ayetteki ٱ edatını olumsuzluk edatı sayarak “Hârût ve Mârût adındaki iki meleğe bir şey indirilmedi” anlamını vermişlerdir. Ancak ayetin siyaki/ifadelerin akışının bu anlama uygun olmadığını, çoğunluğun da buradaki ٱ edatını mevsule olarak kabul ettiğini belirtir.¹²⁰ Salih Akdemir de buna benzer bir görüşü dile getirmekte bu bağlamda ayetteki ٱ edatına nefy (olumsuzluk) manası vermiş olan Osman Keskiöğlü, Celal Yıldırım, DİB (Yeni Meâl)'i ve Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) “Tanrı Buyruğu” adlı meâllerini yanlış bulmakta ve eleştirmekte hatta Doğrul için ayetin anlamını tahrif etme suçlamasında bulunmaktadır.¹²¹

Hârût ve Mârût ile ilgili bu görüşlerin tümü genel olarak değerlendirildiğinde onların birer melek değil, insan oldukları, hatta azgın, sapkın ve entrika peşinde kişiler olduğu görüşü ağır basmaktadır. Onların birer melek olduğu görüşü ise zayıf kalmakta, hatta ayetin doğru anlaşılmasının önünde bir problem gibi görülmektedir.

6. AYETİN TEFSİRİ İLE İLGİLİ FARKLI YORUM VE YAKLAŞIMLAR

Bu başlık altında Bakara 102. ayetiyle ilgili olarak farklı yorum ve yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ebû Müslim İsfahânî, İbn Hazm ve müfessir Kâsımî'nin bazı görüşlerine yer verilecektir.

6.1. EBÛ MÜSLİM İSFAHÂNÎ'NİN (Ö. 322/934) GÖRÜŞLERİ

Ebû Müslim İsfahânî bu ayetin tefsirinde her iki meleğe sihir indirildiğini reddeder ve bu hususta şu delilleri ileri sürer:¹²²

a) Bu iki meleğe sihir indirilmişse bunun kaynağı Allah olur ki bu da O'nun şanına yakışmaz.

¹¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/283.

¹¹⁸ Hayır ve Şer probleminin kaynağı hususunda bkz. Sedat Baran, “Molla Sadrâ'da Algısal Kötülük Bağlamında Şerr Problemi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2019, c. 11, sayı:23, s. 29-30.

¹¹⁹ Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/365.

¹²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel), Azim Dağıtım İstanbul, 1992, 1/370.

¹²¹ Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelei*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989, s. 150-152.

¹²² Bkz., İsfahânî, *Mültekatu Camii't Te'vîl*, s. 9; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/629; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/367; Şükrü Aydın, “Ebû Müslim Muhammed Bahr el-İsfahânî (ö. 322/924) ve Tefsiri”, *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 22, s. 151-152; a.mlf, “Çağları Aşan Yorumlarıyla Ebû Müslim el-İsfahânî”, 2/113-114.

b) Ayetteki “*Ama şeytanlar kâfir olmuşlardı. Çünkü insanlara sihri öğretiyorlardı.*” ifadesi sihri öğretmenin küfür olduğunu gösterir. O zaman meleklerin sihri öğrettikleri sabit olursa onların kâfir olmuş olmaları gerekir ki bu da batıldır.

c) Peygamberlerin sihri öğretmek için gönderilmeleri caiz olmadığına göre meleklerin sihri öğretmek için gönderilmeleri evleviyetle caiz olmaz.

d) Sihir ancak kâfir, fasık ve inatçı şeytanlara nispet edilir. Onu yasaklayan ve onu yapanı cezalandıracağını söyleyen Allah’a nasıl nispet edilebilir? Allah’ın Musa kıssasında; “*Sizin yaptıklarınız sihirdir. Allah ise (şimdi) onu yok edecektir*”¹²³ ayetinde belirttiği gibi sihri sünnetullah gereği batıldır.

Sonuç olarak Ebû Müslim İsfahânî birçok müfessirden farklı bir yol ve yöntem izleyerek bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle der:

Nasıl ki Süleyman’ın mülkü şeytanların ona sihri yakıştırmalarından beri ise aynı şekilde her iki meleğe indirilen de böyle bir yakıştırmadan beridir. Zira iki meleğe indirilen şeriat, din ve hayra çağrıdır. Onlar ancak bunları insanlara öğretirler. Onların *إِنَّمَا نَحْنُ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ فَلَا تُكْفِرُوا بِنَصْرِ اللَّهِ* “*Biz bir imtihan aracıyız sakın küfre düşme.*” şeklindeki uyarıları onların getirdikleri dine ve hayra uyulmasının gerekliliğini pekiştirmek içindir. Bu imtihanın bir gereği olarak insanlardan bir kısmı onların getirdiklerine sarıldılar, diğerleri ise karşı çıkıp haktan saptılar.¹²⁴

Ebû Müslim’e göre *وَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا* (her ikisinden öğrenirler) ifadesindeki tesniye/ikil zamir Hârût ve Mârût’a değil de hemen öncesindeki küfür ve fitne ifadelerine gider. Böylece anlam, “İnsanlar küfür ve fitnenin etkisiyle kişi ile hanımını birbirinden ayıran şeyleri öğreniyorlardı.” şeklinde olmaktadır. Yani onlar sihri meleklerden öğrenmiyorlar. İçlerindeki küfür ve fitnenin etkisiyle böyle bir yola başvuruyorlar ve bu tür işlerle uğraşıyorlar.¹²⁵

6.2. İBN HAZM’IN (Ö. 456/1064) GÖRÜŞLERİ

İbn Hazm’ın aktardığı bir görüşe göre Hârût ve Mârût melek olmayıp, insanlara sihri öğreten cinnî kabilelerden iki kabiledir. *وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ* ifadesindeki *مَا* ise olumsuzluk (nefy) için olup meleklerle bir şey indirilmediğini ifade eder.¹²⁶ İbn Hazm, aynı zamanda Hârût ve Mârût’la ilgili olarak iki ihtimalden söz eder.

Birincisi; bu ikisi cinlerden iki cin olup şeytan kelimesinden bedel konumunda gelmişlerdir. Bu durumda Yüce Allah; “Fakat o şeytanlar Hârût ve Mârût küfre girdiler.” demiş gibi olur.¹²⁷ Onların “*Biz fitneyiz, sakın küfre girme.*” uyarısını ise şeytanın şu ayetlerde ifade edilen entrikalarına benzetir.¹²⁸ “*Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım.*” demişti. *Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisingeriye dönüp, “Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz bir gerçeği görüyorum. Ben Allah’tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır.” demişti.*¹²⁹ Şeytan onlara işlediklerini güzel gösterdi ve

¹²³ Yunus, 10/81.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/629; Aydın, “Çağları Aşan Yorumlarıyla Ebû Müslim el-İsfahânî”, 2/114.

¹²⁵ İsfahânî, *Mültekatu Camii’t Te’vil*, s.9; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 629; Aydın, “Çağları Aşan Yorumlarıyla Ebû Müslim el-İsfahânî”, 2/114.

¹²⁶ İbn Hazm, *Kitabu’l-Fasl*, 4/26-27.

¹²⁷ İbn Hazm, *Kitabu’l-Fasl*, 3/145.

¹²⁸ İbn Hazm, *Kitabu’l-Fasl*, 4/27.

¹²⁹ Enfâl, 8/48.

"Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur; doğrusu ben de size yardımcıyım." dedi. İki ordu karşılaşınca da, geri dönüp, "Benim sizinle ilgim yok; doğrusu sizin görmediğinizi ben görüyorum ve şüphesiz Allah'tan korkuyorum, Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi."¹³⁰

İkincisi; bunlar Allah'ın kendilerine hak bir şeriat indirdiği iki melek olabilir. Sonra Allah Hz. Musa ve Hz. İsa'nın şeriatlarında olduğu gibi onlara indirdiği şeriatı da nesh edebilir. Ancak şeytanlar bu nesh edilmiş şeriatı öğretmeye devam ettikleri için kâfir olmuşlardır.¹³¹

Fitne konusuna gelince, "Musa; bütün bunlar senin fitne/sınamandan başka bir şey değildir. Sen bununla dilediğini saptırır dilediğini de doğru yola ulaştırırsın"¹³² ayetinde görüldüğü gibi onun da hidayet ve sapkınlık şeklinde iki boyutluluğundan söz edilebilir. Yine ayette; "Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitne/sinama vesilesidir"¹³³ diye buyrulmaktadır. Ancak malı ve çocukları olan herkes sapkınlığa düşecek diye bir kural yoktur. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ve diğer peygamberlerin çoğunun da evlatları vardı.¹³⁴

"Biz cehennem görevlilerini ancak meleklerden yaptık. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir fitne/sinama yaptık ki..."¹³⁵ ayeti fitnenin küfür ve sapkınlık boyutunu, "Eğer onlar doğru yolda gitselerdi, kendilerini sınamak üzere onlara bol su verirdik."¹³⁶ ayeti ise istikamet üzere olmanın sonucunda bol su ile sınanmanın fitnenin hayır ve hidayet boyutunun da olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Böylece bu iki meleğin "Biz bir fitneyiz. Sakın küfre düşme." uyarısına uyanlar doğru yolu bularak, isyan edenler ise sapkınlığa düşerek fitneye/ sınanmaya tabi tutulmuşlardır.¹³⁷

6.3. KÂSİMÎ'NİN (Ö. 1914) GÖRÜŞLERİ

Kâsımî'ye göre âlimler bu ayetle ilgili olarak birçok yönden çok farklı görüşlere sahiptirler. Rivayetlere dayananlar ise, bu ayetle ilgili olarak değerli değersiz çok sayıda haber üretmişlerdir.¹³⁸ Kâsımî bir önceki ayetle de bağlantılı bir şekilde şu açıklamayı yapar: Yahudiler Hz. Süleyman'ın sahip olduğu muhteşem hükümlerini sihire bağlamanın yanında onu irtidat edip kâfir olmakla itham ediyorlardı. Onların kendi kitaplarında bile Hz. Süleyman'ın irtidat edip, başka tanrılara taptığı ve onlar için mabed yaptığı geçer.¹³⁹ Ehl-i kitaptan sağduyu sahibi olan bazı insanlar bu yalan ve iftiraları fark edince kitaplarına sızmış olan bu türden sözlerin vahiy ve ilham kaynaklı olamayacağını, hatta bu türden sözlerin tarihçiler tarafından kitaplarına yazıldığını kabul ederler.¹⁴⁰

Kâsımî, sihir ve hokkabazlığı öğretip, varlıklar üzerindeki gerçek tesiri yaratıcı güç olan Yüce Allah'tan başkasına dayandırarak insanların akıl ve anlayışlarını esir alıp onları saptıran şeytanların küfürle iç içe olduğunu belirtir. Buradaki şeytanlardan maksat; "Onlar şeytanî dürtüleriyle baş başa

¹³⁰ Haşr, 59/16.

¹³¹ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 3/145.

¹³² A'raf, 7/155.

¹³³ Enfal, 8/28.

¹³⁴ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 3/146.

¹³⁵ Müdessir, 74/31.

¹³⁶ Cin, 72/16

¹³⁷ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 3/146.

¹³⁸ Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/365.

¹³⁹ Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/363; Bkz., *Kitab-ı Mukaddes*, "I. Kıranklar, 11/4-10", s. 350.

¹⁴⁰ Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/364.

kaldıklarında, “Aslında biz sizin yanınızdayız, onlarla sadece eğleniyoruz” derler.¹⁴¹ “Biz her peygambere aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayan insan ve cin şeytanlarını düşmanlar kıldık.”¹⁴² ayetlerinde ifade edildiği gibi insanları batıla çağırın inatçı, sapkın şeytan karakterli insanlardır.¹⁴³ Mutezilî kalamcılar da bunların şeytan karakterli insanlar olduğu görüşündedirler.¹⁴⁴ Bu bağlamda Kasımî, Bakara 102’nci ayetine şöyle bir anlam yüklemektedir:

“O şeytan (karakterli insan)lar sihir öğreterek kâfir oldular. Melek diye isimlendirdikleri kendilerine hiçbir şey indirilmeyen Hârût ve Mârût’a sihir indirildiğini iddia ettiler. Oysa o her ikisi insanlara hile ve kurnazlıkla sadece hayrı amaçladıklarını ve küfürden sakındırdıkları izlenimini vermeye çalışıyorlardı. İnsanların onlardan öğrendikleri o noktaya ulaştı ki toplumda bölünmeler, aile bağlarında çözümler meydana geldi. Bütün bunların da kınanmış şeyler olduğu açıktır. Dolayısıyla burada Hârût ve Mârût’a övgü söz konusu değildir.”¹⁴⁵

Kâsımî aynı zamanda şöyle der: Kur’ân’ın peygamberlere vahiy dışında, her hangi bir meleğin insanlara bir şey öğretmek için yeryüzüne inmesini reddetmesi de bizim söylediğimizin doğruluğuna bir kanıttır. Allah insanlara ancak kendi türlerinden bir peygamber gönderildiğini ayette açıkça belirtir.¹⁴⁶ Meleğin indirilmesini isteyenlerin bu isteklerini reddetme bağlamında ise Kur’ân’da şöyle buyrulur:¹⁴⁷ “Muhammed’e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı.”¹⁴⁸ “Ama onlar yine de şöyle diyorlar: Bu nasıl peygamber ki (diğer ölümlüler gibi) yiyip içiyor, çarşı-pazar dolaşılıyor? Onunla beraber bir uyarıcı olarak (görünür) bir melek gönderilseydi ya!”¹⁴⁹

7. BAKARA 102. AYETİ VE ÇEVİRİSİ

Bu başlık altında aşağıda Arapça tam metni verilen ve incelemeye esas makalenin ana konusu olan ayetin farklı çevirileri değerlendirilecektir.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِإِذْنِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلَّمُوا لِمَنْ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

Bu ayetin çevirisi üzerine Türkçe çeviri ve meâller iki kategoride ele alınabilir:

¹⁴¹ Bakara, 2/14;

¹⁴² En’âm, 6/112.

¹⁴³ Kâsımî, *Mehâsinu’l-Te’vîl*, 1/363-364: Kur’ân’da şeytanlar insanlardan kötülük ve azgınlıkta öncü olanlar bağlamında da kullanılır. Bkz. Bakara, 2/14; el-Askerî, *el-Furûk*, s. 277. Buradaki şeytandan maksadın şeytani eğilim ve dürtülere sahip insanlar olduğunu belirten meal ve tefsirler için ayrıca bkz. Esed, *Kur’ân Mesajı*, s. 28, dipnot: 82; Öztürk Mustafa, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 49, dipnot: 51; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân (Gerekçeli Meâl-Tefsir)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, 1/38, dipnot: 2; Ümit Şimşek, *Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meali*, www.kuranmeali.com. (Erişim tarihi: 11 Temmuz, 2019). Zemahşeri’nin, şeytanlar için “Sihri kullanıp yayan kâfirlerdir” şeklindeki açıklaması için bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/305; Tâberî’nin şeytanlar için “Hz. Süleyman dönemindeki Yahudiler, ya da Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği dönemdeki Yahudilerdir.” görüşü için bkz., Tâberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/313, 315. Şeytanlar insî olduğu gibi cinnî de olabilir. Ayetin zahirine göre buradaki şeytanlar insidir, açıklaması için bkz. Ebû Zehre, *Zehretü’l-Tefâsîr*, 1/339; İbn Âşûr, Bakara, 102. Ayetindeki şeyâtîn / şeytanlar sözcüğü için mecazi olarak insanlardan kötülüğe ileri derecede olanlar için de kullanılır demiştir. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 8/9.

¹⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/617.

¹⁴⁵ Kâsımî, *Mehâsinu’l-Te’vîl*, 1/366.

¹⁴⁶ Bkz., Enbiya, 21/7.

¹⁴⁷ Kâsımî, *Mehâsinu’l-Te’vîl*, 366.

¹⁴⁸ En’âm, 6/8.

¹⁴⁹ Furkan, 25/8.

7.1. AYETTE VERİLMEK İSTENEN ASIL MESAJLARI AKTARMADA YETERSİZ KALAN MEÂL VE ÇEVİRİLER

Bakara 102. ayeti incelenmek üzere çeşitli meâl ve tefsirlere bakıldığında ilgili ayeti anlamlandırmada birçok ihtilaf ve sorunla karşılaşılabilir. Söz konusu ayetin meâli Türkiye Diyanet Vakfı Meâlinde şu şekilde geçer: *“Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında onlar şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lakin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirilene öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihri ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah’ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”¹⁵⁰*

Anlam olarak ayeti bu tarza yakın çeviren diğer meâl ve çeviri sahiplerinden bazıları şunlardır:

Hasan Basri Çantay,¹⁵¹ Elmalılı Hamdi Yazır,¹⁵² Hasan Tahsin Feyizli,¹⁵³ Ali Bulaç,¹⁵⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli (Yeni Meâl), Süleyman Ateş, Şaban Piriş, Ümit Şimşek, Yaşar Nuri Öztürk, Ahmet Varol, Ali Fikri Yavuz, Bahaeddin Sağlam, Bayraktar Bayraklı, Cemal Külünkoğlu, Kadri Çelik, Hayrat Neşriyat Meâli.¹⁵⁵

Bu meâlleri okuyan bir okuyucu sanki;

- Meleklerle Sihir indirilmiş,
- Melekler insanlara sihri öğretmişler,
- Sihrin gerçekliği vardır gibi çok sayıda problemlili bilgi ile yüz yüze gelecek ve çıkmaza girecektir.

Yukarıda isimlerini sıraladığımız meâllerin dışında M Beşir Eryarsoy ve Ahmet Ağırakça’nın hazırlamış oldukları meâlde ise, ilgili ayetin dipnotunda bizim sonuç bölümünde önerdiğimiz çeviride esas aldığımız müfessir Kurtubi’nin bazı açıklamalarına yer verilmiştir. Ancak ayete vermiş oldukları anlamda bu açıklamaların hiçbir izine rastlanılmamıştır. Hatta ayetin meâlinde melek diye ifade edilen Hârût ve Mârût’un sihri öğretme konumunda oldukları açıkça ifade edilmiştir.¹⁵⁶

7.2. AYETTE VERİLMEK İSTENEN ASIL MESAJLARI AKTARMA ÇABASINDA OLAN BAZI MEÂL VE ÇEVİRİLER

Bu kategoride incelediğimiz meâl ve çevirilerden Ömer Rıza Doğrul’un (ö. 1952) *“Tanrı Buyruğu”* adlı eserinde söz konusu ayetin meali şöyle geçer:

“Bunlar Süleyman’ın mülkü (nübüvveti) aleyhinde şeytanların uydurdukları yalanlara uydular. Süleyman ise asla kâfir olmadı Fakat şeytanlar kâfirdiler, herkese sihirbazlık öğretirlerdi: (Sihirbazlığı Babil’deki iki Melekten öğrendiklerini söylerlerdi.) Hâlbuki Babil’deki iki melek olan Hârût ile Mârût’a böyle bir şey gönderilmemişti. Onlar da kimseye böyle bir şey öğretmiyorlardı, onun için onlar derlerdi ki; Biz imtihana uğramış kimseleriz, sakın Allah yolundan şaşmayın, kâfirliğe sapsayın. Fakat onlar

¹⁵⁰ Yukarıda verilmiş olan Bakara 102. ayetinin meali için bkz. Hayrettin Karaman, vdğr., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklayıcı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2017, s. 15.

¹⁵¹ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1952, 1/32-33.

¹⁵² Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*, (haz. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21-22.

¹⁵³ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül-Furkan (Kur’ân-ı Kerîm Meâli)*, Server İletişim, İstanbul, 2007, s. 16-17.

¹⁵⁴ Ali Bulaç, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23.

¹⁵⁵ Bkz., www.kuranmeali.com. (Erişim tarihi: 14 Ekim, 2018)

¹⁵⁶ M Beşir Eryarsoy - Ahmed Ağırakça, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17.

*güya zevç ile zevce arasını bozan ve birbirinden ayıran şeyleri onlardan öğrenmişler. Onlar Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine zarar getiren ve fayda vermeyen şeyleri öğreniyorlardı. Onlar muhakkak biliyorlar ki böyle şeyleri satın alanlar ahirette nasipsiz kalacaklar, onlar kendilerini ne kötü, ne çirkin bir şey mukabilinde sattıklarını bir bilseler! Onlar iman edip günahahtan sakınmış olsalardı Allah'tan bulacakları sevaplar, haklarında daha çok hayırlı olurdu. Keşke bunu bilselerdi!*¹⁵⁷

Doğrul'un bu ayete vermiş olduğu meâlde Hârût ve Mârût ismiyle anılan meleklerle sihir indirilmediği ve onların da bu sihi öğretmedikleri konusunda net bir bilgi vardır. Ayrıca çevirideki "güya" edatı, sihi öğrenen kişilerin karı-koca arasını bozma işini Hârût ve Mârût'a isnad ettiklerine kapı aralamaktadır. Bir diğer ifadeyle belirtmek gerekirse Hârût ve Mârût'un bu işi hiç gerçekleştirmedikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Doğrul'un meâlinde peş peşe zikredilen "onlar" zamirinin kimleri temsil ettiği konusunda bir belirsizlik vardır.

Kur'an'ın salt metin olarak okunmasının yorum istismarlarına açık olduğunu belirten Mustafa Öztürk,¹⁵⁸ söz konusu ayetle ilgili anlam ve yorum merkezli şöyle bir çeviri yapmıştır:

İşte o Medineli Yahudiler [Peygamber'e komplo kurma, onun risaletine ve tevhid davetine engel olma hususunda] şeytan tabiatlı kimselerin vaktiyle Süleyman'ın yönetimi aleyhine takip ettikleri yöntemleri/taktikleri izlemekteler. Hâlbuki [o şeytan tabiatlı kimselerin, "İçki âlemi yapardı, işlerini sihirle yürütürdü ve hatta ahir ömründe putperest olup çıkmıştı" diye iftira ettikleri] Süleyman hiçbir zaman kâfir olmadı; asıl bu iftiraları gerçekmiş gibi anlatan ve insanlara sihir [aldatmaca ve komplo öğreten] o şeytan tabiatlı kimseler kâfir oldular.

Yine o Medineli Yahudiler vaktiyle Babil'deki [esaret döneminde] Hârût ve Mârût lakabıyla anılan [ve halkın hüsnü zannıyla] melek [diye tanınan iki peygambere] vahyedilene tâbi olduklarını iddia eden bir zümrenin peşinden gitmekte. Hâlbuki o iki melek/peygamber, "Bakın [biz bu esaret hayatıyla Allah tarafından] sınanmaktayız. Sakın kâfirliğe sapmayın" diye uyarıda bulunmadıkça kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat [Babil'deki] şeytan tabiatlı kimseler o iki melekten / peygamberden karı-koca arasını açacak şeyler öğreniyorlardı.

[Bilin ki] onlar [Medineli Yahudiler], Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye zarar veremezler. Aslında onlar kendilerine fayda değil zarar getirecek şeyler öğreniyorlar. Hal böyleyken [hak dini engelleme uğruna kâfir müttefikleriyle] çıkar /menfaat alışverişinde bulunan kimselerin ahiretteki tüm nimetlerden mahrum kalacağını daha iyi biliyorlar.

*Vicdanlarını satma karşılığında elde ettikleri menfaat ne kadar da adi! [Bu tavır ve tutumları sebebiyle hak ettikleri cezanın ne kadar ağır olduğunu] keşke bilselerdi!*¹⁵⁹

Öztürk, ayetin tefsir ve tercümesinde bocalanma ve tıkanıp kalmanın kaçınılmaz olduğu belirtir. Ona göre, bu tür durumlarda sahih manayı kurtaracak olan en önemli faktör metin dışı tarihsel bağlamdır.¹⁶⁰ Öztürk'ün çevirisinde, ayette verilmek istenen mesajı yansıtmaya çabası görülmektedir. Ancak çevirideki "Fakat [Babil'deki] şeytan tabiatlı kimseler o iki melekten/peygamberden karı-koca

¹⁵⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Tanrı Buyruğu*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 3. baskı, İstanbul, 1955, 1/42-43.

¹⁵⁸ Bkz., Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 49, dipnot: 51; a.mlf., *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'ancılık*, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 268.

¹⁵⁹ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, s. 49.

¹⁶⁰ Öztürk, *Kur'an Meali*, s. 49; a.mlf., *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'ancılık*, s. 267-268.

arasını açacak şeyler öğreniyorlardı.” ifadelerine bakıldığında zihinde oluşabilecek soru işaretlerinin tam anlamıyla giderildiği söylenemez. Bu çeviride Hârût ve Mârût’un melek mi, peygamber mi oldukları net değildir. Bununla birlikte Hârût ve Mârût’un karı-koca arasını açacak şeyleri öğrettikleri algısı da oluşmaktadır.

Ali Parlak konuyla ilgili makalesinde¹⁶¹ şöyle bir çeviri önermiştir:

“O Yahudiler Süleyman’ın hükümrânlığı konusunda şeytanların uydurdukları şeylere (onun saltanatı sihirle elde ettiği iddiasına) tabi oldular. Süleyman (sihirle uğraşarak) kâfir olmadı. Fakat insanlara sihri öğreten şeytanlar kâfir oldular. Yine o Yahudiler Babil’deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şey konusunda da şeytanların uydurduklarına (o iki meleğin insanlara sihri öğrettiği iddiasına) tabi oldular. Bu ikisi (peygamber) hiç kimseye biz Allah’ın gönderdiği elçileriz ve sakın Allah’ı inkâr etmeyin ilkelerinden başka bir şey öğretmedi. Hal böyleyken onlar karı ile kocayı birbirinden ayırdıkları şeyi o ikisinden (peygamber) öğreniyorlar öyle mi? Onlar Allah’ın izni olmadıkça sihirle hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine fayda değil zarar veren şeyleri öğreniyorlar. Sihirle meşgul olmayı tercih etmeleri sebebiyle bu tercihlerinin ahirette kendilerine en ufak bir fayda sağlamayacağını da gayet iyi biliyorlar. Gerçekten kendileri için tercih ettikleri şeyin (sihirle meşgul olmanın) çok çirkin bir şey olduğunu keşke bilselerdi.”

Bu çeviride Parlak, meleklerin sihri öğretmediğini ancak bunun bir iddia olduğunu belirtmektedir. Ancak Hârût ve Mârût’un önce melek daha sonra peygamber diye nitelendiği bu çeviride, bunlar acaba melek miydi yoksa peygamber miydi? Şeklinde okuyucunun zihnine takılan ve kafa karışıklığına yol açabilecek bir sorundan söz edilebilir. Ayrıca çevirideki ikinci “onlar” zamirinin merciinin melekler mi, peygamberler mi, yoksa Yahudiler mi olduğu belirsizliği vardır.

“Hayat Kaynağı Kur’an” Tefsirinin müellifi Said Şimşek şu meâli tercih etmiştir:

“(Yahudiler) Süleyman’ın hâkimiyeti hakkında şeytanların söylediklerine uydular. Oysa Süleyman asla kâfir olmadı. Ancak insanlara büyü öğreten şeytanlar kâfir oldular. Babil’de Hârût ve Mârût adındaki iki meleğe bir şey indirilmemişti ki “Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız, sakın kâfir olma” desinler ve kimseye bir şey öğretmediler ki, böylece insanlar onlardan karı koca arasını ayıran şeyler öğrensinler. (İnsanlara büyü öğreten o şeytanlar / cinler de) Allah’ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verecek değillerdi. İnsanlar (o şeytanlardan) kendilerine zarar veren ve faydası olmayan şeyler öğreniyorlar. Oysa kesin olarak biliyorlardı ki o sihri satın alan kimsenin, ahirette hiçbir payı yoktur. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu bilmiş olsalardı.”¹⁶²

Görüldüğü gibi Said Şimşek’in Bakara 102. ayetiyle ilgili çevirisi ayetle ilgili olarak zihinlerde oluşabilecek sorulara tatmin edici cevap özelliği taşımaktadır. Çeviride Hârût ve Mârût insanlara sihir öğretme konumunda değillerdir. Bununla birlikte insanların o şeytanlardan kendilerine zarar veren ve faydası olmayan şeyler öğrendikleri aktarılmaktadır. Böylece insanların “bu bilgileri şeytanlardan/cinlerden nasıl öğrenebildikleri?” Sorusu gündeme gelebilir.¹⁶³

¹⁶¹ Parlak, “Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”, s. 14.

¹⁶² Şimşek, *Kur’an Tefsiri*, 1/127-128.

¹⁶³ Bu ayetle ilgili olarak bizim önerdiğimiz çeviri de sonuç bölümünde verilmiştir.

SONUÇ

Son derece farklı görüş ve yorumların söz konusu olduğu ayetlerden biri olan Bakara 102. ayeti, metin dışı bağlamın dikkate alınmasının zorunluluğunu gösteren en somut örneklerden biri sayılır. Ayeti sağlıklı anlamamanın yolu, ayetin metni yanında nüzul sebebi, nüzul ortamı, tarihî şartlar ve hitap edilen toplum gibi metin dışı bağlamları dikkate almaktan geçer. Bunlara dikkat edilmediği takdirde ayette verilmek istenen mesajı yanlış ve eksik anlama söz konusu olabilir.

Bu ayet, birçok Kur'ân meâli ve çevirisinde verilmek istenen asıl mesajı yansıtmaktan uzak, kafa karışıklığına yol açacak, yanlış anlamalara götürecektir yüzeysel bir tarzda çevrilmiştir. Bazı tefsirlerde bu ayetle ilgili gerçekliği olmayan çok sayıda mitolojik ve efsanevi bilgilere yer verilmiştir. Bunun yanında ayetle ilgili sahil, sağlam ve tutarlı bilgilere yer veren son derece makul yorumlar yapan müfessir ve âlimlerimiz de vardır. Nitekim bu ayetle ilgili olarak inceleme kısmında kaynağını ve gerekçesini belirttiğimiz Taberî, Kurtubî ve İbn Kesir gibi müfessirlerimizin dikkat çektiği takdim ve tehir kuralını göz önünde bulundurarak şöyle bir çeviri de yapılabilir:

“(Yahudiler) Süleyman'ın hükümlerini hakkında şeytan (karakterli insan)ların uydurdukları asılsız şeylerin ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedir. Yine (Yahudilerin iddia ettiği Cebrail ve Mikail adındaki) her iki meleğe de (sihir namına) bir şey indirilmedi. Fakat insanlara sihri öğreten şeytanlar yani Babil'de Hârût ve Mârût diye anılan (şeytan tabiatlı) kimseler kâfir oldular. Onlar 'Biz sınaama aracıyız, sakın küfre gitme' (gibi tuzak ifadeleri) söylemedikçe de hiç kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan karı-kocayı birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki (o sihir öğrenen ve öğretenler) Allah'ın izni olmadıkça da o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Doğrusu onlar (Allah'ın kitabına karşılık şeytan karakterli insanların uydurmuş olduğu ve aslı olmayan) sihri satın alanın ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı. Keşke karşılığında öz benliklerini satmış oldukları şeyin ne kadar kötü olduğunu bir bilselerdi!”

Bu ayette verilmek istenen önemli bir mesaj da sihrin yasaklığı ve küfürle eşdeğer sayılmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın mesajlarını açıklamak üzere göndermiş olduğu peygamberlerin sihirle bir ilişkilerinin olamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca meleklerden söz eden ayetler Kur'ân bütünlüğü içinde incelendiğinde onların da bu tür işlerle ilgilerinin olamayacağı, bu dünya koşullarında insanların melekleri aslî sûretleriyle göremeyecekleri rahatlıkla anlaşılabilir. Bu yüzden ayette, melek diye ifade edilen ve sihirle ilişkilendirilen Hârût ve Mârût'un mahiyeti hususunda çıkış yolu sayılabilecek değişik yorumlardan şu sonuçlar çıkarılabilir:

a) Hârût ve Mârût melek olsalar da onlara sihir namına bir şey indirilmemiştir. Ya da onlara indirilen temel bazı bilgiler onların uyarması ve sakındırmasına rağmen kötü amaçlı bazı kişiler tarafından sihir namına kullanılmıştır.

b) Hârût ve Mârût'un getirmiş olduğu bilgilerin sınaama amaçlı olduğuna dikkat çeken yaklaşım. Bu yaklaşıma göre bir şey hakkında bilgi sahibi olmak ya da o şey hakkında bilgi vermek o işi yapmaktan ve uygulamaktan farklıdır.

c) Bazı çevirilerde Hârût ve Mârût'u peygamber olarak belirten yaklaşımlar söz konusudur.

d) Ayetin metninde takdim - tehir ekseninde iki melek ifadesinin merciinin Hârût ve Mârût olmayıp Cebrâil ve Mikâl olduğunu savunan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Hârût ve Mârût melek olmayıp sâlih insan görüntüsü vermeye çalışan sapkın, hileci kişilerdir. Ayetteki şeytanlardan

maksat da şeytanî dürtülere esir olmuş şeytan karakterli insanlardır. Yapılan bu araştırmada bunun en isabetli bir yaklaşım olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu ayetin değişik bağlamlarıyla incelenmesi sonucunda Yahudilerin kendi kutsal kitaplarında bile çirkin görülen, yasaklanan sihir ve büyücülük gibi eylemlere meşruiyet kazandırma çabasında oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed - Rıza, Reşid *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Hakim (Tefsiru'l-Menâr)*, el-Heyetü'l Mısıriyyetü'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1990.
- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelei*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1989.
- Akman, Mustafa, *Celeleddin ed-Devvânî'nin Kelam Sistemi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dârü'l-İlim ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tezvi', Kahire, 1997.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Aydın, Şükrü, "Ebû Müslim Muhammed Bahr el-İsfahânî (ö. 322/924) ve Tefsiri", *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sayı: 22, ss. 133-164.
- , "Çağları Aşan Yorumlarıyla Müfessir Ebû Müslim el-İsfahânî", *Kur'an ve Yorum -İlk Üç Yüz Yıl- Sempozyumu*, (ed. Halil Rahman Açar), İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2019, ss. 103-122.
- Baran, Sedat, "Molla Sadrâ'da Algısal Kötülük Bağlamında Şerr Problemi", *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 2019, c. 11, sayı:23, ss. 13-35.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahih*, (thk. Muhibuddin el-Hatib), Matbaatu's-Selafiyye, Kahire, 1400/1980.
- Bulaç, Ali, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2010.
- Burman, Thomas E., *Latince Kur'an Çevirileri 1140-1560*, (çev. Nisan Alıcı), İthaki Yayınları, İstanbul, 2013.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebubekir er-Râzî *Ahkâmü'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî), Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1952.
- Çelebi, İlyas, "Geçmişten Devralınan Kültürel Miras: Sihir Problemi," *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 9, ss. 199-254.
- Demirci, Kürşat, "Hârût ve Mârût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 16, ss. 262-264.
- Deruze, İzzet *et-Tefsiru'l-Hadis*, (çev. Ahmet Çelen, Vahdetin İnce vdğr.), Ekin Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1998.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri Şerifi Tanrı Buyruğu*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 3. baskı, İstanbul, 1955.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîr*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, *Zehretü't-Tefsîr*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y.
- Eryarsoy, Beşir - Ağırakça, Ahmed, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâlî*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgeçen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.
- Feyzli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkan (Kur'an-ı Kerim Meâlî)*, Server İletişim, İstanbul, 2007.
- Heyet, *Mevsuatü'l-Fikhiyye el-Kuveyyiyye*, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslamiyye, Kuveyt, 1404-1427.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-Veciz*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azim*, (thk. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1419.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1997.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *Kitabü'l-Fasl fil-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu Hanci, Kahire, t.y.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim*, (thk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Dârü Taybe li'n-Neşri ve't-Tezvi', 2. baskı, Riyad, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir vdğr), Dârü'l-Maârif, Kahire, t.y.
- İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed eRagib, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, t.y.
- İsfahânî, Ebû Müslim Bahr, *Mültegatü Cami'it Te'vil li Muhkemi't Tenzil*, (haz. Said el-Ensari el-Hindi), Kalkûta, 1340/1922.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meâl-Tefsir)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Kâdî, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzûl*, (trc. Salih Akdemir), Fecr Yayınevi, Ankara, 1986.
- Karaman, Hayrettin, vdğr., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî*, TDV Yayınları, Ankara, 2017.
- Kasimî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin, el-Hallak, *Mehâsinu't-te'vil*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyyât Mu'cem fil-Müstalihat ve'l-Furûkul-Lügaviyye*, (thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Misrî), Müessesetu'r-risâle, 2. baskı, Beyrut, 1998.
- Kısa, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâlî*, www.kuranmeali.com. (Erişim tarihi: 09.07.2019)
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1985.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdül-Muhsin et-Türki), Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Dârü'ş-Şurûk, Beyrut, 2003.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1998.
- Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Kavaidü't-Te'debbürü'l-Emsel li Kitâbillahi Azze ve Celle*, Dârü'l-Kalem, 4. baskı, Dimaşk, 1430/2009.
- Özsoy, Ömer, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Otto Yayınları, Ankara, 2018.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meâlî (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.
- , *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'ancılık*, Ankara Okulu Yayınları Ankara, 2015.
- Parlak, Ali, "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 55, sayı: 1, ss.1-15.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Me'âtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*, Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şimşek, Ümit, *Kur'an Meâlî*, www.kuranmeali.com. (Erişim tarihi: 11.07.2019).
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, (thk. Şeyh Hasan el-A'lemî), Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyî'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Dârü Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, Kahire, 2001.
- Tayyar, Müsâid b. Süleyman, *Mevsuatü't-Tefsiri'l-Mesûr*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2017.
- Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1409/1989.
- Watt, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Yazır, Eimallı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- , *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meâlî*, (haz. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yay., İstanbul, 2006
- Zebidî, Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdül-Latif, *Tâcû'l-Ârûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Turâsü'l-Arabî, Kuveyt, 1965-2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy, *Me'âni'l-Kur'an ve İrabuhu*, (thk. Abdulcelil Abdhu Şelebi), Âlemü'l-Kutub, Beyrut, 1988.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil ve Uyûnül-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdül-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998.
- Zuhaylî, Vehbe *et-Tefsiru'l-Münîr*, Dârü'l-Fikr, 10. baskı, Dimaşk, 2009.